

VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETAS
HUMANITARINIŲ MOKSLŲ FAKULTETAS
ISTORIJOS KATEDRA

LDK dirbusių italų menininkų pėdsakai jų gimtojoje Valsoldoje XVII-XVIII a.

Kursinis darbas

Darbą atliko III kurso istorijos specialybės
studentė **Rimantė Jaugaitė**
Darbo vadovas doc. dr. **Rūstis Kamuntavičius**

Kaunas, 2016

Turinys

1. Įvadas.....	3
2. Administracinis, geografinis Valsoldos aprašymas, kasdienybė, emigracijos reiškiny ir kiti aspektai	8
3. Valsoldos vietovės ir iš ten kilusių menininkų pėdsakai	14
3. 1. Albogazijus.....	14
3. 2. San Mametė	25
3. 3. Kresonijas	30
3. 4. Kastelo	32
3. 5. Dazijus.....	36
4. Išvados	37
5. Priedai.....	38
6. Šaltinių ir literatūros sąrašas	71

Įvadas

Darbo aktualumas: Valsolda – daugeliui nepažįstamas palei Lugano ežero pakrantę nusidriekęs kraštas, esantis pačiame Italijos-Šveicarijos pasienyje, apie 12 km nuo Lugano (Šveicarijos kantono Tičino centro). Iš pirmo žvilgsnio Valsolda niekada nebuvo svarbi – žemės čia skurdžios, o tai reiškė ir neturtingą liaudį, populiacija buvo maža, bet kokia kadaise kurta tvirtovė neturėjo jokios reikšmės, kadangi priešai čia tiesiog neužklydavo. Nuo XII a.¹ ji priklausė Milano vyskupams ir turėjo specialią privilegiją – tiesioginę Milano bažnyčios apsaugą². Dėl šios privilegijos ir gamtinės izoliacijos išlaikė nepriklausomybę; bent iki 1783 metų gegužės 15 d., kada atiteko Austrijai³. Atsiveriantis kalnų ir ežero peizažas – vienintelis dalykas, kuris galėjo nustebinti, tačiau iki Romantizmo epochos nebuvo labai aktualus.

Paskutinį šimtmetį vykę tyrinėjimai atskleidė labai daug įdomių detalių apie šio krašto žmones, o jei konkrečiau – menininkus. Pasirodė, kad vadinamas *Ežerų kraštas* užaugino šimtus, jei ne tūkstančius, menininkų, pasklidusių po visą Italiją ir Europą. Vienas pirmųjų šį emigracijos reiškinį Valsoldoje tyrė lenkų istorikas Stefan'as Kozakiewicz'ius⁴. Paskutinius 20 metų pasirodė daug meno istoriko Mariusz'o Karpowiczi'aus publikacijų, skirtų tiek Valsoldos⁵, tiek Tičino⁶ regiono menininkams ir jų kūriniais svetimuose bei gimtuosiuose kraštuose. Józef'as Skrabski's taip pat išleido studiją, skirtą Paulo Fontanos darbams Lenkijoje ir LDK⁷. Paskutiniu metu prie tyrimų intensyviai prisideda ir valsoldietis dr. Džordžio Molizis (Giorgio Mollisi), įvairiuose leidiniuose publikavęs ne vieną straipsnį⁸ ar išleidęs knygą⁹. Lietuvoje ši tema yra tik paliesta. Prieš

¹ Giorgio Mollisi, *Il Santuario Mariano di Nostra Signora della Caravina. Tempio di fede e di arte*, Comune di Valsolda, 2012, p. 12

² Aut. Kolektyvas, *Lago di Lugano. Luganer see*, Lugano, 1999, p. 248

³ *Santuario Nostra Signora della Caravina* (sud. Valsoldos savivaldybė), Menaggio, 2004

⁴ Stefan Kozakiewicz, Valsolda i architekci z niej pochodzący w Polsce, *Biuletyn Historii sztuki i kultury*, IX, 1947, nr. 3–4, 306–321

⁵ Mariusz Karpowicz, *Isidoro Affaitati (1622-1684). Architetto valsoldese in Polonia*, Comune di Valsolda, 2009

M. Karpowicz, *Artisti Valsoldesi in Polonia nel '600 e '700*, Menaggio, 2009

M. Karpowicz, *Isidoro Affaitati: grande figlio di Valsolda*, Comune di Valsolda, 1994

M. Karpowicz, *Antonio Paracca: Architetto del rococò estremo*, Comune di Valsolda, 2008

M. Karpowicz, *Carlo e Francesco Ceroni: architetti valsoldesi in Polonia*, Comune di Valsolda, 1998

M. Karpowicz, *Architekt królewski Isidoro Affaitati (1622-1684)*, Warszawa, 2011

⁶ M. Karpowicz, *Artisti ticinesi in Polonia nella prima metà del'700*, Ticino, 1999

M. Karpowicz, *Artisti ticinesi in Polonia nella prima metà del'600*, Ticino, 2002

M. Karpowicz, *Matteo Castello: l'architetto del primo barocco a Roma e in Polonia*, Ticino, 2003

⁷ Józef Skrabski, *Paolo Fontana: Nadworny architekt Sanguszków*, Tarnów, 2007

⁸ G. Mollisi, Il ruolo degli artisti valsoldesi, nel contesto degli Artisti dei Laghi, in Italia e in Europa dal 1500 al 1700, 2012 m. *Varšuvoje (Vilanove) vykusios konferencijos (Artyści znad jezior lombardzkich w nowożytnej Europie) pranešimų rinkinys, publikuojamas*

G. Mollisi, La famiglia Affaitati e le chiese di Albogasio, 2014 m. *Varšuvoje (Vilanove) vykusios konferencijos (Artyści znad jezior lombardzkich w nowożytnej Europie) pranešimų rinkinys, publikuojamas*

G. Mollisi, Giovanni Maria Merlo (1631-1707). Uno scultore valsoldese fra l'Italia settentrionale e la Lituania, *Pažaislio vienuolyno 350 metų istorija* (sud. M. Paknys), Vilnius, 2014, p. 87-110

⁹ G. Mollisi, *Il Santuario Mariano di Nostra Signora della Caravina. Tempio di fede e di arte*, Comune di Valsolda, 2012

11 metų pasirodė straipsnis, skirtas italų emigracijai į LDK¹⁰, tačiau jame tik užsimenama apie Šiaurės Italijos menininkus. Vėliau turime publikuotas stiuko lipdinių ir skulptūrų studijas, kurios visgi daugiau liečia menininkus iš gretimo Tičino krašto (dab. Šveicarija), nors Aušra Vasiliauskienė dėmesio skiria ir G. M. Merliui iš Valsoldos¹¹. Vis dėlto straipsniai yra labiau orientuoti į menininkų kūrinius ir jų analizę, nei į pačius menininkus. Mindaugo Paknio monografija¹² tiesiogiai prisiliečia prie menininkų biografijų ir jų gimimo vietų, tačiau ji skirta tik Pažaislio vienuolyno kūrėjams. Nors čia aprašomi net keturi Valsoldos menininkai. Bene vienintelį straipsnį, skirtą *Ežerų krašto* menininkų imigracijai į LDK ir jų darbams, publikavo istorikas Rūstis Kamuntavičius. Vis dėlto, straipsnis yra apžvalginis ir Valsoldos meninkai netampa pagrindiniu publikacijos objektu.

Šitas tyrimas yra nukreiptas ne į visą platų *Ežerų krašto* regioną, bet būtent į Valsoldos menininkus, vykusius į LDK žemes. Kadangi jų biografijos daugiau ar mažiau yra aptartos M. Karpowic'iaus darbuose¹³, skirtuose visos Abiejų Tautų Respublikos iš Valsoldos menininkams, taip pat M. Paknio monografijoje¹⁴, G. Mollisi's¹⁵ ir R. Kamuntavičiaus¹⁶ straipsniuose, šiame tyrime visi šie duomenys yra surenkami ir papildomi atradimais ar pastebėjimais iš naujesnių publikacijų. Didžiausias dėmesys ne tiek į pačias asmenybes, kiek į jų aplinką: supusią gamtą, gimtąsias vietas, ypač į architektūrinį paveldą: tiesiogiai, o kartais ir ne visai tiesiogiai susijusį su valsoldiečiais, kūrusiais LDK.

Šio **darbo objektas** yra XVII-XVIII a. Lietuvos Didžiojoje kunigaikštystėje kūrusių menininkų, kilusių iš Valsoldos, aplinka ir architektūrinis palikimas jų gimtosiose vietose.

Darbo tikslas: pristatyti ir visokeriopai išanalizuoti Valsoldos menininkų, XVII-XVIII a. kūrusių LDK gimtinės architektūrinį paveldą, istorinį ir gamtinį foną, pasekant meno kūrėjų pėdsakais.

Siekiant įgyvendinti iškeltą darbo tikslą, formuojami tokie **uždaviniai**:

¹⁰ Aušra Baniulytė, Italai XVI-XVII a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kasdieniame gyvenime, *Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos*, 2005, 5(14), p. 75-96

¹¹ Indrė Šurkutė, Kalno palaiminimų skulptūrinės kompozicijos Vilniaus šv. Petro ir Pauliaus bažnyčioje, *LOGOS*, 55 t., Vilnius, 2008, p. 203-213

Aušra Vasiliauskienė, Komaskų mokyklos atspindžiai XVII a. antros pusės Lietuvos stiuko lipdyboje: Nauji tyrinėjimų aspektai, (The influence of Prealpine Lake artists school on Lithuanian stucco art (the second half of the 17th c.). *Meno istorija ir kritika (Art History and Criticism)*. T. 10: *Kultūros paveldas: medžiagiškumo ir simbolinių prasmų sąveika (Cultural Heritage: the Interplay of Substantiation and Symbolic Meanings)*. 2014, P. 133–165

¹² Mindaugas Paknys, *Pažaislio vienuolyno statybos ir dekoravimo istorija*, Vilnius, 2013

¹³ Mariusz Karpowicz, *Isidoro Affaitati (1622-1684). Architetto valsoldese in Polonia*, Comune di Valsolda, 2009

M. Karpowicz, *Artisti Valsoldesi in Polonia nel '600 e '700*, Menaggio, 2009

M. Karpowicz, *Isidoro Affaitati: grande figlio di Valsolda*, Comune di Valsolda, 1994

M. Karpowicz, *Antonio Paracca: Architetto del rococò estremo*, Comune di Valsolda, 2008

M. Karpowicz, *Architekt królewski Isidoro Affaitati (1622-1684)*, Warszawa, 2011

¹⁴ Mindaugas Paknys, *Pažaislio vienuolyno statybos ir dekoravimo istorija*, Vilnius, 2013

¹⁵ Giorgio Mollisi, Giovanni Maria Merlo (1631-1707). Uno scultore valsoldese fra l'Italia settentrionale e la Lituania, *Pažaislio vienuolyno 350 metų istorija* (sud. M. Paknys), Vilnius, 2014, p. 87-110

¹⁶ Rūstis Kamuntavičius, Aušra Vasiliauskienė, Stefano M. Lanza, Lugano ežero pakrančių menininkai – Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės baroko kūrėjai (XVI-XVIII a.), *Darbai ir dienos*, 2014, 61 t., p. 233-261

1. Apžvelgti Valsoldos apylinkes atrandant jų ryšį su LDK.
2. Aptarti atskirus Valsoldos miestelius, iš ten kilusius LDK menininkus ir su jais susijusias konkrečias vietas, architektūrinį paveldą.

Rašant darbą buvo pasitelkti du tyrimo metodai: šaltinių ir literatūros analizės ir analitinis metodai. Literatūros analizė padėjo nuosekliai konstruoti tekstą, atsirenkant faktus ir išryškinant temai svarbiausius aspektus. Analitinis tyrimo metodas leido išanalizuoti atskiras menininkų biografijas, jų ryšius su LDK ir architektūrinį palikimą.

Darbo **chronologinės ribos** apibrėžtos gana tiksliai. Jos apima XVII-XVIII a. Būtent šiuo laikotarpiu Lietuvos Didžiojoje kunigaikštystėje darbavosi nagingi ir talentingi Valsoldos apylinkių menininkai.

Iškeltas tikslas ir uždaviniai nulėmė atitinkamą **darbo struktūrą**. Darbą sudaro įvadas, dvi didelės dėstomosios dalys, išvados ir priedai. Pirmoji dalis skirta Valsoldos pristatymui: jos administraciniam suskirstymui, geografiniam aprašymui, kasdienybei ir labai svarbiam nagrinėjamam regionui emigracijos reiškiniui. Antroji dalis yra skirta atskiroms Valsoldos gyvenvietėms, jų aprašymui, bendriems bruožams, svarbiausioms giminėms ir iš jų kilusių menininkų palikimui ar konkreitiems pastatams, siejamiems su menininkais. Šis skyrius yra padalintas į 5 skyrelius pagal konkrečius miestelius – visoje Valsoldoje jų yra daugiau nei penki, bet čia pateikiami tik tie, kurie turi bent kokį ryšį su LDK. Tam, kad pateikiama informacija ir analizė nebūtų padrika, šiek skyreliai yra suskirstyti į dar mažesnius vienetus, turinčius pavadinimus pagal gimines, asmenis ar konkrečius pastatus, taip, beje, sudarytas ir pirmas skyrius; šie maži skyreliai nėra nurodomi turinyje, tačiau, sekant tekstą, skaitytoją nukreipia konkrečiai temai. Prieduose yra pateikiama vaizdinė medžiaga – daugiausia autorės darytos nuotraukos, be kurių darbas būtų nykus ir nepilnavertis. Jų dėka paprasčiau suprasti tekstą, analizuojamus aspektus; tiesiog lengviau sekti menininkų pėdomis po jų gimtąsias vietas.

Šaltiniai. Pagrindiniu šio darbo šaltiniu tapo architektūrinis Valsoldos paveldas, o taip pat ir jį supanti aplinka. Identifikuoti ir tirti pastatus bei vietas padėjo istoriografija, joje publikuotos bažnyčių eksterjero ir interjero ar jų detalių fotografijos, pastatų planai, giminių medžiai, šeimos narių portretai, žemėlapiai¹⁷. Esu dėkinga dr. G.Mollisi'ui, kuris pasidalino savo ilgamete patirtimi, įvairia literatūra, davė daug naudingų patarimų bei protingų pastebėjimų.

Istoriografija. Rašant darbą daugiausia pasitarnavo istoriografija, skirta Valsoldos menininkų biografijų ir paveldo nagrinėjimui bei analizei, taip pat naujų hipotezių iškėlimui ir įrodymui bei atradimų patvirtinimui..

¹⁷ Pasitarnavusi vaizdinė medžiaga:

M. Karpowicz, *Isidoro Affaitati (1622-1684). Architetto valsoldese in Polonia*, Comune di Valsolda, 2009, p. 168-246
Kitoje, nurodytoje žemiau, istoriografijoje taip pat buvo gausu vaizdinės medžiagos, kuri labai pravertė tyrimui.

Svarbiausia istoriografijos pozicija, kuria remiamasi šiame darbe – Varšuvos universiteto meno istoriko, paskyrusio didžiąją dalį savo gyvenimo Valsoldos menininkų ATR (daugiau lenkiškų žemių) tyrinėjimams, prof. dr hab. Mariusz'o Karpowiczi'aus (1934-2015) monografijos: „Artisti Valsoldesi in Polonia nel '600 e '700“¹⁸, „Isidoro Affaitati: grande figlio di Valsolda“¹⁹, „Antonio Paracca: architetto del rococò estremo“²⁰. Profesoriaus publikacijos yra nepaprastai vertingos imantis bet kokio tyrimo, susijusio su Valsoldos menininkais. M. Karpowiczi'us yra atidžiai išnagrinėjęs atskiras menininkų gimines, jų kilmę, sudaręs giminių medžius, atskleidęs jų emigracijos į ATR fenomeną, žymiausius sukurtus architektūrinius šedevrus buvusioje Abiejų Tautų Respublikoje ir gimtojoje Valsoldoje. Šios trys studijos yra tik maža dalis viso tyrinėtojo įdirbio. Viena paskui kitą sekanti publikacija analogiškai viena kitą papildo, atskleidžia kažką naujo, pateikia naujų hipotezių; visos kartu jos leidžia gana plačiai suvokti menininkų giminystės ryšius ir jų palikimo reikšmę.

Antroji svarbi pozicija – žurnalisto, Šveicarijos žurnalo "Arte&Storia", dabar "Arte&Cultura" leidėjo, P. Pagani memorialinio muziejaus direktoriaus, italų menotyrininko dr. Giorgio Mollisi moksliniai straipsniai: „Il ruolo degli artisti valsoldesi, nel contesto degli Artisti dei Laghi, in Italia e in Europa dal 1500 al 1700“²¹, „La famiglia Affaitati e le chiese di Albogasio“²², „Uno scultore valsoldese fra l'Italia settentrionale e la Lituania“²³.

Lietuvoje Valsoldos menininkų ir jų ryšių su mūsų šalimi tyrimais šiandien užsiima tik Vytauto Didžiojo universiteto istorikas doc. dr. Rūstis Kamuntavičius ir dalinai kultūros istorikas Mindaugas Paknys (*alma mater* – Vilniaus universitetas). Darbas neapsiėjo be M. Paknio studijos „Pažaislio vienuolyno statybos ir dekoravimo istorija“²⁴, kurioje surinkta gana smulki informacija apie Valsoldoje gimusius menininkus ir jų veiklą. R. Kamuntavičiaus straipsnis „Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės baroko kūrėjai (XVI-XVIII a.)“²⁵ ir publikuota informacija interneto svetainėje „Tičinas-Lietuva:gidas“²⁶ yra profesionalūs ir išsamūs vadovai, užsiimant bet kokiais tyrimais, susijusiais su *Ežerų krašto* menininkais.

¹⁸ M. Karpowicz, *Artisti Valsoldesi in Polonia nel '600 e '700*, Menaggio, 2009

¹⁹ M. Karpowicz, *Isidoro Affaitati: grande figlio di Valsolda*, Comune di Valsolda, 1994

²⁰ M. Karpowicz, *Antonio Paracca: Architetto del rococò estremo*, Comune di Valsolda, 2008

²¹ G. Mollisi, Il ruolo degli artisti valsoldesi, nel contesto degli Artisti dei Laghi, in Italia e in Europa dal 1500 al 1700, 2012 m. Varšuvoje (Vilanove) vykusios konferencijos (*Artyści znad jezior lombardzkich w nowożytniej Europie*) pranešimų rinkinys, **publikuojamas**

²² G. Mollisi, La famiglia Affaitati e le chiese di Albogasio, 2014 m. Varšuvoje (Vilanove) vykusios konferencijos (*Artyści znad jezior lombardzkich w nowożytniej Europie*) pranešimų rinkinys, **publikuojamas**

²³ G. Mollisi, Giovanni Maria Merlo (1631-1707). Uno scultore valsoldese fra l'Italia settentrionale e la Lituania, *Pažaislio vienuolyno 350 metų istorija* (sud. M. Paknys), Vilnius, 2014, p. 87-110

²⁴ M. Paknys, *Pažaislio vienuolyno statybos ir dekoravimo istorija*, Vilnius, 2013

²⁵ R. Kamuntavičius, A. Vasiliausienė, S. M. Lanza, Lugano ežero pakrančių menininkai – Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės baroko kūrėjai (XVI-XVIII a.), *Darbai ir dienos*, 2014, 61 t.

²⁶ <http://www.megasy.com/ticino2/> [žiūrėta 2016.02.18]

Internetiniai šaltiniai. Informaciją kartais tekdavo papildyti ir internetinių šaltinių faktine medžiaga, liečiančia Valsoldos istoriją. Pagrindė rėmiausi Valdoldos savivaldybės²⁷ ir turizmo²⁸ tinklapiais. Italijos registrų centras padėjo patikslinti kai kuriuos duomenis²⁹. B. Alessandrini ir R. Capone straipsnis pagelbėjo pateikiant kontekstinę informaciją³⁰.

²⁷ <http://www.comune.valsolda.co.it/> [žiūrėta 2016.02.18]

²⁸ <http://www.prolocovalsolda.info/> - anglų ir italų kalbomis; [žiūrėta 2016.02.18]

²⁹ <http://www.tuttitalia.it/lombardia/32-valsolda/> [žiūrėta 2016.02.18]

³⁰ B. Alessandrini ir R. Capone, *Piccolo mondo antico*, “dalla sceneggiatura allo schermo”
http://www.opinione.it/cultura/2015/01/31/alessandrini-capone_cultura-31-01.aspx [žiūrėta 2016.02.18]

2. Administracinis, geografinis Valsoldos aprašymas, kasdienybė, emigracijos reiškinys ir kiti aspektai

Prieš atrandant mūsų menininkų pėdsakus ir „sutinkant“ juos konkrečiose Valsoldos vietovėse pravartu žinoti visam regionui būdingus bruožus, susipažinti su jo administracija, geografija, kasdienybe, vietos išskirtinumu bendrame kontekste ir kitomis įdomybėmis.

Administracinis suskirstymas

Valsoldos savivaldybė įkurta 1927 m.³¹, priklauso Komo provincijai, esančiai Lombardijos regione Italijoje; joje gyvena viso labo 1 593 gyventojų³² (beje, panašus gyventojų skaičius čia buvo ir tiriamuoju laikotarpiu, t.y. XVI-XVIII a.³³). Valsolda yra pačiame Italijos-Šveicarijos pasienyje, nutolusi apie 60 km nuo Milano, apie 25 km nuo Komo (Como) ir tik 12 km nuo Tičino (Ticino; Šveicarija) centro - miesto Lugano. Ji ribojasi su kitomis penkiomis Šveicarijos (Cadro, Cimaderna, Lugano, Sonvico, Villa Luganese) ir penkiomis Italijos (Claino con Osteno, Lanzo d'Intelvi, Porlezza, Ramponio Verna, Val Rezzo) savivaldybėmis.

Valsoldą sudaro 9 atskiri miesteliai ir vienas kitoje ežero pusėje (1-2 pav.), tai Orija (Oria), Albogazijus (Albogasio), San Mametė (San Mamete, kuri yra laikoma Valsoldos savivaldybės centru), Kresonijas (Cressogno) – važiuojant nuo pasienio ežero šiauriniu krantu link Porlecos (Porlezza); Lodžijus (Loggio), Kastelo (Castello), Dranas (Drano), Pūrija (Puria), Dazijus (Dasio) – kylant kalnais į viršų link Valsoldos gamtinio rezervato; ir Šv. Margarita (Santa Marherita), esanti kitame ežero krante.

Geografinis aprašymas ir kitos įdomybės

Valsolda yra išsidėsčiusi Lombardijos Alpių slėnyje, besidriekiančiame į Šiaurę nuo Rytinio Lugano ežero kranto. Tai vienas nuostabiausių kampelių vadinamajame *Ežerų krašte*, kurį sudaro Komo, Lugano ir Madžorės (Maggiore) ežerai ir jų apylinkės. Kaip rašė Stefan'as Kozakiewich'ius savo monografijoje: „kraštovaizdis tiesiog užgniaužia kvapą, stebina savo grožiu, užburia šviesos žaismu debesyse ir garuose ant ežero bangų, „trinkteli į galvą“ savo idealia tyla, kadangi visa yra atskirta nuo likusio pasaulio³⁴“ (3-6 pav.).

³¹ http://www.prolocovalsolda.info/index.php?option=com_content&view=article&id=44&Itemid=39&lang=it [žiūrėta 2016.02.18]

³² 2015.01.01. duomenys iš <http://www.tuttitalia.it/lombardia/32-valsolda/> [žiūrėta 2016.02.18]

³³ ³³ Giorgio Mollisi, Il ruolo degli artisti valsoldesi, nel contesto degli Artisti dei Laghi, in Italia e in Europa dal 1500 al 1700, 2012 m. *Varšuvoje (Vilanove) vykusios konferencijos (Artyści znad jezior lombardzkich w nowożytnej Europie) pranešimų rinkinys, publikuojama*, p. 1.

³⁴ Stefan Kozakiewicz, Valsolda i architekturze z niej pochodzący w Polsce, *Biuletyn Historii sztuki i kultury*, IX, 1947, nr. 3-4, 306

Ši užburianti vietovė tapo įkvėpimo šaltiniu ir vienam žymiausių italų rašytojų, poetų Antanui Fogacarui (Antonio Fogazzaro), kuris Valsoldos slėniui paskyrė visą savo poezijos tomą, o ir jo žymiojo romano „Senovinis pasaulėlis“ („Piccolo Mondo Antico“, 1895 m.) veiksmas vyko ne kur kitur, o pačiose Valsoldos apylinkėse. Svarbu pridurti, kad 1941 metais, dar valdžioje esant fašistams, režisierius Marijus Soldati's (Mario Soldati) šį A. Fogacaro kūrinį ekranizavo. Filmą sulaukė labai didelio populiarumo bei pasisekimo ir tapo vienu iš italų kino neorealizmo (arba dar vadinamojo italų kino Aukso amžiaus) pirmtakų³⁵. Atrodo, kad laikas XIX a. pab. Valsoldoje sustojo... Studijuojant dr. G. Mollisi'o sudaryta vadovą³⁶ nesunku atrasti, atrodytų, visiškai nepalietas vietas, kurias savo romane aprašė Fogacaras.

Platų slėnį į dvi dalis padalina tekantis Soldo upelis (7-8 pav.). Manoma, kad nuo jo kilo ir vietovės Valsolda (it. *Valle di Soldo* – Soldo upelio slėnis) pavadinimas. Soldo išteka iš Alpių kalnų viršūnių ir San Mametėje įteka į Lugano ežerą; jo ilgis yra apie 8 km, o gylis vietomis siekia iki 4 metrų³⁷. Kita pavadinimo kilmės versija yra siejama su lotynišku terminu *Vallum Solidum*, kas išvertus reikštų įtvirtintą statinį. Iš tiesų, senovėje viename iš 10 kaimelių puikavosi pilis³⁸. Šiokias tokias užuominas į praeitį galima pastebėti ir dabar. Vadinamasis Kastelo (it. *castello* - pilis) miestelis, esantis ant kalno, iki šiol savo forma primena pilį. Šiandien matomi sulipę vienas su kitu nedideli namai, kuriuos kartas nuo karto skiria tik siauri praėjimai, greičiausiai buvo tiesiog pastatyti ant išlikusių pilies pamatų ar griuvėsių ir, atrodytų, tarsi išlaikę pirminę pastato formą. Kažin ar pilis kada nors buvo strategiškai svarbi, iš šiaurinės pusės kalnais apsuptas slėnis visada buvo užkampis, tad greičiausiai jokia kariuomenė čia niekada ir neįžengė.

Valsoldos bažnyčių unikalumas ir jų rekonstrukcija

Kiekvienas Valsoldos miestelis turi po vieną, o kartais ir po dvi bažnyčias, jau nekalbant apie mažas nesuskaičiuojamas koplytėles, skirtas Švc. Mergelei Marijai ir jos kūdikiui Jėzui (9-12 pav.). Įdomu tai, kad kiekviena bažnyčia yra unikali savo fasadu, kurio nebūtų įmanoma sumaišyti su kuriuo nors kitu, ir interjeru. Iš išorės jos atrodo gana paprastai ir kukliai, tačiau vidus iš tiesų stebina savo prabanga: marmuro spalvų įvairovė, stiuko lipdiniais, freskomis, paveikslais ir sumaniai kuriamomis iliuzijomis; dažnai pasitaikančios manierizmo apraiškos ir gerai išsilaikiusios intensyvios spalvos kelia dar didesnę nuostabą, jog nė nežinai kur ir žiūrėti... Vis dėlto, vyrauja

³⁵ B. Alessandrini ir R. Capone, *Piccolo mondo antico*, „dalla sceneggiatura allo schermo“

http://www.opinione.it/cultura/2015/01/31/alessandrini-capone_cultura-31-01.aspx [žiūrėta 2016.02.18]

³⁶ G. Mollisi, *Con Fogazzaro in Valsolda: alla scoperta del "Piccolo mondo antico"*, Como, 1996

³⁷ S. Kozakiewicz, Valsolda i architekci z niej pochodzący w Polsce, *Biuletyn Historii sztuki i kultury*, IX, 1947, nr. 3–4, 306

³⁸ http://www.prolocovalsolda.info/index.php?option=com_content&task=view&id=28&Itemid=77&lang=en [žiūrėta 2016.02.18]

harmonija: iš pradžių neišeina pastebėti atskirų detalių, susidaro visumos įspūdis, ir tik po kurio laiko galima pradėti analizuoti.

Iš tiesų visos Valsoldos bažnyčios buvo pastatytos gerokai anksčiau nei mūsų aptariamam laikotarpiui (XVII-XVIII a.), tačiau pradedant dar XVI a. pab. vyko senųjų bažnyčių interjero, išplanavimo ir fasadų rekonstrukcijos. XVI a. II pus. pasirodžius popiežiaus Pijaus IV sūnėno - Milano arkivyskupo Karlo Boromėjaus instrukcijoms *Noctes Vaticanae* bažnyčios turėjo atitikti tam tikrus reikalavimus. Analogiškai mąstant, Valsoldai buvus tiesiogiai pavaldžiai Milano vyskupui, visos instrukcijos čia turėjo ateiti kone iškart po jų priėmimo.

Pagrindinį dėmesį Karlas Boromėjus skyrė pastato vidaus organizavimui, t.y., kad bažnyčios būtų patogios atlikti visas apeigas ir tinkamos tikinčiųjų poreikiams tenkinti. Tačiau, puikiai meną išmanęs ir daugelį šventovių vizitavęs, arkivyskupas suvokė ir maldos namų vizualumo svarbą. Jisai suprato, kad bažnyčiose turi būti panaudotos prabangiausios medžiagos, kuo daugiau įvairiausio deko, tačiau visa turi harmoningai derėti ir palaikyti darną; prabanga turėjo žemiškai parodyti dieviškumo grožį, stebinti tikinčiuosius ir kviesti juos šlietis prie Aukščiausiojo. Vis dėlto, menininkams buvo palikta ir didelė kūrybos laisvė; pats Karlas Boromėjus, samdydamas menininkus, kreipė dėmesį ne tiek į pastarojo stilių, kiek į profesionalumą ir gebėjimą daryti įspūdį³⁹. Verta paminėti, kad Karlas Boromėjus bendrabarbiavo su tuo metu jau išgarsėjusiu valsoldiečiu Pelegrinu Tibaldžiu (Pellegrino Tibaldi), stačiusiu Milano katedrą. Karlas Boromėjus, kaip ir kiti Milano vyskupai, buvo Valsoldos feodalas, dėl savo didelių darbų Bažnyčiai ypatingai gerbtas ir mylėtas šiame krašte. Šiandien apie Valsoldos „šeimininką“ arba „*Dominus Vallissoldae*“ (valsoldiečių tarpe prigiję titulai⁴⁰), vėliau kanonizuotą ir paskelbtą šventuoju, byloja ant bažnyčių išlikę jo giminės herbai, freskos, trys jo garbei Valsoldoje pastatytos koplyčios (S. Mametėje, Lodžijuje ir Kresonijuje; iš tiesų buvo planuojamos 7, bet pritrūkus pinigų, apsieita su trimis (13-15 pav.).

Valsoldos kasdienybė, emigracijos reiškinys ir jo priežastys

Valsolda yra atsigręžusi į pietų pusę, todėl ją visą dieną lepina saulės spinduliai. Vis dėlto siauras gatvelės ir ežero pakrantes turistai užplūsta tik vasarą. Tada kaimeliai tampa gyvybingais ir judriais; priešingai yra žiemą, kada, nuėjęs kelis kilometrus, gali nesutikti nė vieno praeivio. Nepaisant metų laiko, gamtos grožis čia visada užburia – tyvuliuojantis ežeras su ore pakibusia migla; paskendusios ūkuose kalnų viršūnės, kuriose kartais visą dieną pražaidžia saulės

³⁹ Matthew Gallegos, Charles Borromeo and Catholic Tradition, *Sacred Architecture*, Notre Dame (JAV), 2004, t. 9, p. 14-18

John Alexander, Architectural Unity and Rhetoric: The Patronage of Carlo Borromeo, *Sacred Architecture*, Notre Dame (JAV), 2008, t. 15, p. 16-22

⁴⁰ G. Mollisi, *Il Santuario Mariano di Nostra Signora della Caravina. Tempio di fede e di arte*, Comune di Valsolda, 2012, p. 12

spinduliai; vis pasigirstantis varpų gaudesys, primenantis kam žmonės pašventė Alpių kalnų viršūnes... Ir maži kaimeliai su miniatiūriniais, tolumoje vos įžiūrimais nameliais, puikiai įsipaišančiais į vietos kraštovaizdį, o kartais tiesiog išnykstančiais...

Vis dėlto taip gali mąstyti tik šiuolaikinis žmogus, kada urbanizacija ir technologijos jau pasiekia ne tik Europos, bet ir daugelį pasaulio kampelių. Viduramžiais ar Naujaisiais laikais šis gamtos grožis iš esmės nieko nereiškė, juk iš to duonos nevalgysi. Reikėjo kaip nors prasimaitinti, o taip pat pramaitinti ir savo šeimą. Šiose kalnuotose vietovėse išvien plyti akmenys, padengti labai skurdžiu dirvožemio sluoksniu, vietomis tiesiog samanomis (16-17 pav.). Tokiu kukliu dirvožemiu ir nedidelėmis ganyklomis turėjo tenkintis visa vietinė liaudis. Nenuostabu, kad plačiai paplito migracija, kuri buvo didesnė negu bet kuriose kitose Komo (ar Tičino) apylinkėse. Skurdas ir nepriteklus skatino jaunos vyrus palikti namus ir ieškoti turtingų užsakovų. Nuo pat viduramžių, per visą renesanso, baroko ir net klasicizmo laikotarpius šios skurdžios žemės gimdė žymius menininkus (architektus, skulptorius, stuko lipdytojus ir dailininkus), kurie paskilido po visą Europą. Valsoldiečiai, kaip ir kiti *Artisti dei laghi* (arba lietuviškai – *Lombardijos ežerų krašto menininkai/Ežerų krašto menininkai*⁴¹) sugebėjo būti ne tik nagingais amatininkais, bet ir labai žymiais kūrėjais, vykdžiusiais net ir pačių valdovų užsakymus.

Nors Valsoldos apylinkėse buvo surašyta apie pusantro tūkstančio gyventojų, iš tiesų čia gyvendavo tik moterys, senoliai ir vaikai. Šį faktą įrodo G. Mollisi'o nagrinėjamas 1726 m. dokumentas, publikuotas istoriko Romano Amerio⁴². Jisai liudija, kad 1726 m. iš 1446 gyventojų 654 buvusios moterys, 74 vyrai ir 460 vyrų gyvenusių emigracijoje – „Lenkijoje, Maskvoje, Bohemijoje ir Vengrijoje“⁴³ – ir finansiškai išlaikantys savo šeimas, o labai dažnai ir gerokai pralobstantys. Į šalių sąrašą, anot G. Mollisi'o, be abejo, įeina ir Italija (Milanas, kuris buvo ir yra netoliese - čia betarpiškai reikėjo įvairių meninkų Katedros (Duomo) statybai - popiežiui paklūstanti Roma, dodžų valdoma Venecija, Savojų šeimai priklausantis Turinas⁴⁴, o taip pat ir Vičenca bei Trentas⁴⁵). Vis dėlto, pagrindiniu valsoldiečių taikiniu yra laikoma Ispanija, su Austrija susijusios teritorijos ir Abiejų Tautų Respublika (toliau ATR)⁴⁶.

Giminių vaidmuo ir jų ryšių reikšmė nedidelėse gyvenvietėse

⁴¹ Rūstis Kamuntavičius, Aušra Vasiliauskienė, Stefano M. Lanza, Lugano ežero pakrančių menininkai – Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės baroko kūrėjai (XVI-XVIII a.), *Darbai ir dienos*, 2014, 61 t., p. 234

⁴² G. Mollisi, Il ruolo degli artisti valsoldesi, nel contesto degli Artisti dei Laghi, in Italia e in Europa dal 1500 al 1700, 2012 m. *Varšuvoje (Vilano) vykusios konferencijos (Artyści znad jezior lombardzkich w nowożytnej Europie) pranešimų rinkinys, publikuojamas*, p. 1

⁴³ Ten pat; G. Mollisi cituoja R. Amerio, Introduzione alla Valsolda. Da Alberto Vignati ad Antonio Fogazzaro, Lugano 1970, p.24.

⁴⁴ Ten pat.

⁴⁵ G. Mollisi, Giovanni Maria Merlo (1631-1707). Uno scultore valsoldese fra l'Italia settentrionale e la Lituania, *Pažaislio vienuolyno 350 metų istorija* (sud. M. Paknys), Vilnius, 2014, p. 88

⁴⁶ G. Mollisi cituoja R. Amerio, Introduzione alla Valsolda. Da Alberto Vignati ad Antonio Fogazzaro, Lugano 1970, p.24.

Kalbant apie Valsoldos kaimelius ar miestelius, vienu žodžiu, šio krašto nedideles gyvenvietes, labai svarbu suprasti, kad kiekvienoje bendruomenėje pagrindinį vaidmenį atlikdavo viena ar kelios praturtėjusios giminės. Valsoldos atveju, emigravę šeimos nariai taip pralobdavo užsienyje, kad pinigų užtekdavo ne tik visiems giminaičias išmaitinti, bet taip pat ir funduoti bažnyčias ar statyti nuosavas ištaigingas vilas, kartais visus rūmus su sodais, privačiomis kopyčiomis, vadintomis oratorijomis. Buvo įprasta kartas nuo karto grįžti namo ar siųsti pinigus šeimai. Nors XVIII a. jau buvo paplitusi ir visos šeimos narių emigracija (tiesa, ji vyko ir anksčiau, bet įsigalėjo būtent XVII a. pab. - XVIII a.) – grupinė emigracija, pasikviečiant pas save ne tik brolius ar seseris, bet ir jų sutuoktinius, pasiimant savo žmoną ir vaikus, ar tęsiant giminę kitame krašte. Taip svetimoje šalyje susikurdavo atskira diaspora, kuri kartais giminę pratęsdavo, o kartais susiliedavo su vietinėmis kilmingomis šeimomis. Pripažinti vietinių didikų ar net karaliaus, meninkai galėjo siekti titulų, įgyti pilietybę ar net nobilitaciją⁴⁷. Neretai išvykę italai – tai vis dėlto buvo vyrų emigracija, moterys, juk nebuvo nei inžinierės, nei architektės, nei stiuko lipdytojos – Rytų Europoje surasdavo antrąją pusę, o kartais nutikdavo, kad turėdavo trečiąją⁴⁸... Antroji pusė laukdavo Italijoje, o trečioji palaikydavo kompaniją dirbant užsienyje... Kai kuriuos pavyzdžius pateiksiu vėliau, aptardama atskiras Valsoldos vietas, jose „karaliavusias“ gimines ir svarbiausius mums, lietuviams, giminių narius.

Žymiausi menininkai

Taigi pagrindiniai ūkio ir kiti darbai buvo atliekami moterų ir vaikų, o ir vaikai, sieję ateitį su menu, o tokių kaip matome buvo didžioji dauguma, namus palikdavo anksti⁴⁹. Jie vykdavo mokytis į Lombardijos miestus, taip pat Veneciją ir į kitus Šiaurės Italijos kraštus (Veneto regioną: Veroną, Vičencą (Vicenza), Padovą ir t.t.); rimtesnėms studijoms vyкта į Romą. Vis dėlto, valsoldiečiai retai keliaudavo į tolimas Italijos provincijas ir dažniausiai laikydavosi arčiau savojo regiono, t.y šiauriniuose kraštuose. Gali būti, kad dalis jaunųjų menininkų išmoko meno subtilybių ir svetimose žemėse, tokiose kaip ATR ar Bohemija. 1766 m. įkūrus Milano akademiją, buvo įmanoma mokytis visai čia pat, tačiau dailės mokykla pačioje Valsoldoje atsirado tik XIX a. ir, žinoma, jos galimybės buvo labai ribotos⁵⁰...

Pats žymiausias iš Valsoldos kilęs menininkas yra Pelegrinas Tibaldis (Pellegrino Tibaldi, 1527-1596), gimęs Pūrijoje (20-22 pav.) darbavęsis Italijoje ir Ispanijoje, vykdydamas

⁴⁷ Aušra Baniulytė, Italai XVI-XVII a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kasdieniame gyvenime, Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos. 2005, 5(14), p. 74, 87-88.

⁴⁸ Iš pokalbio su dr. G. Mollisiu.

⁴⁹ S. Kozakiewicz, Valsolda i architekci z niej pochodzący w Polsce, *Biuletyn Historii sztuki i kultury*, IX, 1947, nr. 3-4, 321

⁵⁰ Ten pat.

karaliaus Filipo II užsakymus. Pastaruoju metu pasirodo vis daugiau monografijų apie tapytoją Paulo Paganį (Paolo Pagani) iš Kastelo Valsoldos, kuris meno istorijoje pamažu atranda savo nišą⁵¹ ir, beje, yra susijęs su ATR (tačiau daugiau lenkiškomis žemėmis).

Kalbant apie LDK kūrėjus menininkus, iš Valsoldos apylinkių galima išskirti šešis. Tai Pažaislio kamaldulių bažnyčios architektai **Karlas ir Pietras Putiniai** (Carlo Puttini, 1644-1682; Pietro Puttini, 1633-1699) ir **Izidoras Afaitatis** (Isidoro Affaitati, 1622- apie 1686), stiuko lipdytojas **Džovanis Marija Merlis** (Giovanni Maria Merli, 1631-1707) – visi keturi kilę iš Albogasio miestelio ir Vilniaus baroko architektas **Antonijus Ludovikas Paraka** (Antonio Ludovico Paracca, 1722 – apie 1790) iš Kastelo Valsoldos (Castello Valsolda) miestelio, **Paulas Antonijus Fontana** (Paolo Antonio Fontana, 1696–1765), suprojektavęs ovalo formos rokoko bažnyčią Vlodavoje (dab. Lenkija, buv. LDK teritorija), taip pat kilęs iš Kastelo Valsoldos. Pabandykime patyrimuoti mažus Valsoldos miestelius ir plačiau aptarti minėtų meninkų ryšius su LDK, pasekant jų pėdsakais gimtosiose vietose.

⁵¹ Alessandro Morandotti, *Paolo Pagani e i Pagani di Castello Valsolda*, Lugano, 2000; M. Karpowicz, *Artisti Valsoldesi in Polonia nel '600 e '700*, Menaggio, 2009, p. 118-129; Įvairiais tyrimais užsiima ir dr. G. Mollisi

3. Valsoldos vietovės ir iš ten kilusių menininkų pėdsakai

3. 1. ALBOGAZIJUS

Albogazijus (*Albogasio*) – vienas iš Valsoldos miestelių, įsikūręs stačiame kalno šlaite, atsiremiančiame į Lugano ežerą (23 pav.). Manoma, kad tai buvo pirmoji viduramžiais šiose apylinkėse įsikūrusi Šv. Martyno vardu pavadinta tvirtovė, kuri vėliau buvo perkelta į Kastelo⁵². Tai unikali gyvenvietė, padalinta į dvi dalis – Aukštutinį (*Superiore*) ir Žemutinį (*Inferiore*) Albogazijų. Žemutinė dalis nuo seno užsiėmė žvejyba ir vandens transportu, kuris leido susisiekti su kitomis gyvenvietėmis ir tuo metu buvo greičiausia komunikacijos priemonė. Tik XX a. 3 deš. paežeryje išsidėstę miesteliai nutiestu keliu buvo sujungti su kaimynine Porleca, o kelio į Luganą laukti prireikė dar apie 10 metų. Iki šiol dauguma akmenimis grįstų, siaurų, vingiuotų, dažniausiai kylančių į viršų gyvenvietės gatvelių yra skirtos tik pėstiesiems.

Šis miestelis yra ypač svarbus šiam tyrimui, kadangi čia gimė bent keturi žymiausi LDK menininkai (broliai Karlas ir Pietras Putiniai, Izidoras Afaitatis ir Džovanis Maria Merlis) tiesiogiai susiję su Kauno miestu: visi jie dalyvavo Pažaislio kamaldulių bažnyčios statybose. Pabandykime surasti kiekvieno pėdsakus gimtajame Albogazijuje.

Žymiausios žinomos Albogazijaus giminės ir jų palikimas

Čeroniai (Ceroni), Afaitačiai (Affaitati), Putiniai (Puttini), Merliai (Merli) – keturios žymiausios menininkų giminės, galima sakyti, valdžiusios Albogazijų, arba kitaip tariant, vaidinusios pagrindinį vaidmenį socialiniame miestelio gyvenime, o taip pat ir dirbusios ATR. Jų pėdsakų čia gausu ir šiandien – ne tik gatvių pavadinimų, bet ir pastatų, iki šiol reprezentuojančių savininkus ar fundatorius. Tiesa, identifikuoti įmanoma tik pagrindinius, labiausiai išsiskiriančius statinius; apie kitus tik užsimenama šaltiniuose, bet nežinoma tiksli jų vieta (jei jie dar egzistuoja). Apie architektų, na, bent jau turtingų gyventojų, namus galima spėti iš portalų (lot. puošnių įėjimų į pastatą). Valsoldoje prabangesni įėjimai dažniausiai pagaminti iš Saltrio vietovės atvežto akmens (it. *Pietra di Saltrio* – Saltrio, miestelis, nutolęs į pietryčius nuo Valsoldos apie 25 km spinduliu, esantis kitapus Lugano ežero).

Grįžtant prie identifikuoto palikimo, atvykus į Albogazijų pirmiausia akį patraukia dvi bažnyčios - šv. Apreiškimo Švenčiausiajai Mergelei Marijai bažnyčia (*Chiesa di Santa Maria Annunciata*), esanti Žemutiniame Albogazijuje ir šv. Ambrozijaus bažnyčia (*Chiesa di Sant'Ambrogio*) – Aukštutiniame. Abi jos vienaip ar kitaip yra susijusios su Afaitačiu gimine, tai aptarsime vėliau. Taip pat akį patraukia ir keturi dideli namai, išsiskiriantys iš kitų savo kolonomis

⁵² <http://www.comune.valsolda.co.it/index.php/storia-e-tradizioni-notizie-utili-119/482-albogasio.html> [žiūrėta 2016.02.18]

(23 pav.). Viršutinis ir elegantiškiausias, gelsva ir švelniai rausva spalva dažytas – šiandien vadinamoji *Villa Salve* – buvę Afaitačių rūmai. Kitas, esantis panašiam lygmenyje, šiek tiek žemiau ir labiau į rytus, šviesiai rožinis pastatas – *Palazzo delle Colonne* – Kolonų šeimos rūmai (24-26 pav.). Apie šią Kolonų (Colonne) giminę beveik nieko nėra žinoma, aišku tik tiek, kad jie buvo labai turtingi, tačiau neaišku nei kuo jie užsiėmė, nei iš kur krovėsi turtus. Po Kolonų rūmais išsiskiria kitas baltas arkadinis pastatas. Yra žinoma, kad jisai priklausė Čeronių giminei, bet kuriai tiksliai šeimai – neaišku.. Ir paskutinis trijų arkų akmeninis pastatas (27 pav.) pačioje apačioje taip pat priklausė vienai iš Čeronių šeimų, nežinoma kuriai. Kaip bebūtų, šie charakteringi pastatai iki šiol atstovauja buvusius miestelio šeiminkus.

AFAITAČIŲ PALIKIMAS

Afaitačių giminė - giminė, apie kurią šiandien tikriausiai žinome daugiausia, bent jau apie porą jos šeimų. Už tai dėkingi turime būti lenkų istorikui Mariusz'ui Karpowicz'ui. Afaitačių šeima į Valsoldą greičiausiai atvyko XVI a. vid. dėl politinių persekiojimų Kremonoje (Cremona), kadangi buvo prancūzų šalininkai. Valsoldoje jie gana nusigyveno, tačiau vis dar naudojo savo giminės herbą (28 pav.), kuriame ant raudonos spalvos XVI a. būdingo skydo pavaizduotas bokštas su pelikanu⁵³, iš pirmo žvilgsnio greičiau primenantis balandį, o iš antro – gal ir erelį. Bokštas, panašiai kaip ir pilis, simbolizuoja giminės kilnumą ir tvirtybę, o pelikanas – pasiaukojimą, geraširdiškumą, pareigą šeimai (juk pelikanai pritrūkus maisto plėšo savo krutinę tam, kad išmaitintų mažylius) – šitą simbolį galima susieti ir su emigracijos fenomenu, kadangi Afaitačiai nuvykę į užsienį pakviesdavo savo giminaičius, siūsdavo pinigų namo arba funduodavo bažnyčias, kitaip tariant, nepalikdavo nelaimėje ir užsiimdavo labdara. Aptartą skydą puošia išmintį ir apsaugą simbolizuojantis herbinis šalmas ir plunksnos, juos garbingai vainikuoja karūna – taip oriai atrodo šios giminės herbas.

Mums aktualios Afaitačių šeimos istorija prasideda XVII a. Karpowicz'ius mini Antonijų (Antonio, mirė dar prieš 1607 m.) ir jo žmoną Magdalėną (Maddalena) bei jų vaikus, pramintus „patriarchais“ arba, kitaip tariant, tris steigėjus: Prosperą (Prospero), vedusį Petronilą (Petronilla), Dominyką (Domenico) su žmona Liuciją Ferari (Lucia Ferrari) ir Pietrą (Pietro), vedusį motinos bendravarde Magdalėną. Turtingiausias iš brolių turėjo būti Prosperas, kuris savo testamentu paliko visą savo turtą vietinės Šv. Ambrozijaus bažnyčios (*Chiesa di Sant'Ambrogio*) rekonstrukcijai ir naujos parapijos įkūrimui šiose skurdžiose žemėse, kadangi visi keturi vaikai mirė labai jauno amžiaus⁵⁴. Deja, Prosperui nebuvo lemta pamatyti pabaigtų statybų. Visiškai pabaigtos šventovės nepamatė ir brolis Dominykas, tačiau joje pakrikštijęs visus aštuonis savo vaikus. Šiame tyrime

⁵³ M.Karpowicz, *Artisti Valsoldesi in Polonia nel '600 e '700*, Menaggio, 2009, p. 8

⁵⁴ M.Karpowicz, *Artisti Valsoldesi in Polonia nel '600 e '700*, Menaggio, 2009, p. 8-11

svarbūs trys Dominyko sūnūs – vyriausias brolis Antonijus, Izidoras ir pats jauniausias Karlas Ambrozijus; kiti penki jo vaikai buvo mergaitės.

Izidoras Afaitatis (Isidoro Affaitati, 1622 - apie 1686) buvo Lenkijos karaliaus ir Lietuvos didžiojo kunigaikščio Jono Kazimiero Vazos (1609-1672; valdė 1648–1668) architektas, jis buvo tas menininkas, kuris atverė ATR duris kitiems Valsoldos menininkams⁵⁵. I. Afaitatis buvo kapitonas ir karo inžinierius, kas tuo metu, anot M. Paknio⁵⁶ reiškė labai daug – pirmiausia išmanymą ir buvimą aukšto lygio architektu-specialistu, o galiausiai – didelį valdovo pasitikėjimą. Pirmas žinomas užsakymas toli gražu nebuvo kokia nors barokinė bažnyčia, bet Krokuvos įtvirtinimai (1655 m.) karo su Švedija ir Rusija išvakarėse⁵⁷. Svarbu paminėti, kad 1673 m. karalius netgi parūpino daug nusipelnusiam I. Afaitaičiui bajoro titulą⁵⁸. Taigi, nepaisant to, kad didžiausias architekto ir inžinieriaus indėlis aptinkamas dab. Lenkijos teritorijoje, tačiau I. Afaitatis paliko žymę ir LDK istorijoje.

Nors nėra konkrečių patvirtinančių hipotezę dokumentų, lenkų meno istorikas M. Karpowicz'ius dėl didelio menininko autoriteto laiko I. Afaitatį pagrindiniu Pažaislio kamaldulių bažnyčios architektu. Savo spėjimus tyrinėtojas grindžia tam tikromis prielaidomis. Anot jo, Pažaislio mecenatą K. Z. Pacą ir architektą siejo tiesioginis ryšys, užmegztas valdovo dvare Varšuvoje, yra išlikę ir 3 laišakai, patvirtinantys konsultacijas (tiesa, antruoju laišku didikas atsisako I. Afaitačio paslaugų...) ankstyvojo statybų etapo metu⁵⁹. Taip pat M. Karpowicz'ius atkreipia dėmesį ir į kitą I. Afaitačio projektuotą vienuolyną Bielianuose šalia Varšuvos (tiesa, greičiausiai jau po Pažaislio pabaigimo), kurio pirminis planas stulbinamai panašus į pastarojo Kaune⁶⁰. Lenkų istorikui antrina ir G. Mollisi's, teigdamas, kad būtent I. Affaitatis, o ne P. Putinis, Romoje pamatė Frančesko Borominio perimtą statyti ir pabaigtą *Sant'Agnese in Agone* bažnyčią Navonos aikštėje ir sugebėjo atkartoti vidų, o taip pat dar išstbulinti jos fasadą⁶¹. Akivaizdu, kad šaltiniai negali paliudyti nieko daugiau, kaip tik K. Z. Paco užmegztą ryšį ir konsultacijas su I. Afaitačiu ir akivaizdu, kad kupolą konstravo P. Putinis. Vis dėlto, kalbant apie Valsoldos meninkus ATR pirmiausia reiktų atkreipti dėmesį būtent į I. Afaitatį, kuris tapo emigracijos į mūsų regioną pradininku. Taigi, jo vaidmuo valsoldiečių istorijoje LDK, nepaisant įvairių ginčų, vis tiek sugeba išlaikyti savo vertę.

Pats Izidoras į ATR buvo pakviestas ne kieno nors kito, o Varšuvoje jau įsitvirtinusio vyriausio brolio Antonijaus (**Antonio Affaitati, ~1618 - 1682-1693**). Dažnai Antonijus, kaip ir

⁵⁵ M. Karpowicz, *Isidoro Affaitati: grande figlio di Valsolda*, Comune di Valsolda, 1994, p.5

⁵⁶ Mindaugas Paknys, *Pažaislio vienuolyno statybos ir dekoravimo istorija*, Vilnius, 2013, p.75

⁵⁷ M. Karpowicz, *Artisti Valsoldesi in Polonia nel '600 e '700*, Menaggio, 2009, p. 13

⁵⁸ http://www.megasy.com/ticino2/view_objects_tic.php?id=32 [žiūrėta 2016.02.18]

⁵⁹ M. Paknys, *Pažaislio vienuolyno statybos ir dekoravimo istorija*, Vilnius, 2013, p.75-79

⁶⁰ M. Karpowicz, *Artisti Valsoldesi in Polonia nel '600 e '700*, Menaggio, 2009, p. 43-44

⁶¹ Iš pokalbio su dr. G. Mollisiu.

Izidoras yra įvardijamas kaip „karaliaus architektas“, tačiau jo darbai nėra žinomi. Jis greičiau buvo statybininkas ar verslininkas, negu projektuotojas. 1666 m. kartu su broliu jisai lankėsi gimtojoje Valsoldoje, tačiau didžiąją dalį savo gyvenimo praleido ATR, kur tikriausiai ir mirė⁶².

Karlas Ambrozijus (Carlo Ambrose Affaitati, 1625-1693) – šeimos jaunėlis, ATR pasirodęs vėliausiai (1650 m.), tačiau jo nuopelnai tenai yra ne ką mažesnis. Karlas Ambrozijus buvo kapelionas, Varmijos kanauninkas, o svarbiausia - Lenkijos karalienės (1647-1667 m.) Marijos-Liudvikos (Marie Louise Gonzaga, 1611-1667) sekretorius ir nuodėmklausys. Yra žinoma, jog karalienė darė didelę įtaką karaliui, ypač antram savo vyrui Jonui Kazimierui Vazai, taip Karlas Ambrozijus galėjo išlaikyti naujo valdovo palankumą savo šeimai. 1667 m. mirus karalienei, o 1669 m. karaliui palikus šalį, Karlas Ambrozijus grįžo į Valsoldą kaip labai turtingas žmogus⁶³. Grįžęs namo dvasininkas nusprendė įsirengti rūmus su nedidele Loreto Švč. Mergelės Marijos koplyčia, juos pristatysiu skyriuje skirtame San Mametei.

Šv. Ambrozijaus bažnyčia – Afaitačių įsitvirtinimo Valsoldoje simbolis

Šv. Ambrozijaus bažnyčia (*Chiesa di Sant'Ambrogio*; 29-31 pav.) - viena senesnių Valsoldos šventovių – jos bokštas, datuojamas XI a. I pusei, reprezentuoja tipišką šiaurės-vakarų romanikos stilių, paplitusį Komo regione. Nėra žinomas pirminis jos pavadinimas, o ką jau kalbėti apie išvaizdą, tačiau XVII a. ji minima kaip Šv. Ambrozijaus bažnyčia⁶⁴. Prosperas Afaitatis fundavo bažnyčios rekonstrukcijos darbus, bet mirė taip ir nesulaukęs baigties. 1639 m. bažnyčia pagaliau tampo atskira parapija nuo motininės San Mametės parapijos, ko nuo seno siekė broliai „patriarchai“. Vis dėlto rimtos rekonstrukcijos ir renovacijos darbai prasidėjo tik 1644 m.: tais metais presbiterija tikinčiųjų patogumui buvo perkelta iš rytų į vakarus

Renovacijos darbai tęsėsi apie 40 metų; kardinolas Federikas Viscontis (Federico Visconti) 1682 m. savo vizito metu atliko paskutinį mokėjimą už konstrukcijos darbus. Vis dėlto fasadas dėl savo paprastumo ir dekoracijų stokos iki šiol atrodo nepabaigtas. Neaišku, kas galėjo būti jo architektas, tačiau pastebimos sąsajos su Žemutiniame Albogazijoje Izidoro Afaitačio projektuota bažnyčia, tik pastarosios fasadas yra pilnai išbaigtas ir dekoruotas. Dar daugiau - M. Karpowicz'ius pastebi šventovės plano panašumą į kitą Valsoldos bažnyčios, esančios Lodžijoje (32-33 pav.), planą. Ji taip pat yra vienanavė, turi keturias šonines koplyčias, piliastrai puošti korintiniais kapiteliais, turi erdvią presbiteriją ir panašiai dekoruotus langus virš karnizų – užtemdytus į šiaurę ir atvirus į pietus. Vienintelis skirtumas yra tas, kad Lodžijaus šv. Bartolomėjaus bažnyčioje pietinėse koplyčiose tam, kad suteikti dar daugiau šviesos, yra įrengta dar po vieną langą; šiuo atveju Šv. Ambrozijaus bažnyčioje šviesos turime mažiau. Meno istorikas M. Karpowicz'ius atranda ne tik

⁶² M.Karpowicz, *Artisti Valsoldesi in Polonia nel '600 e '700*, Menaggio, 2009, p. 11

⁶³ M. Karpowicz, *Isidoro Affaitati: grande figlio di Valsolda*, Comune di Valsolda, 1994, p.5

⁶⁴ Informacija, pateita lentelėje („Šventi Lombardijos maršrutai“) šalia bažnyčios

panašumus su vietinėmis bažnyčiosmis, bet ir su esančia Varšuvoje šv. Antano Paduviečio bažnyčia, projektuota Izidoro Afaitačio. Tam tikrų fragmentų panašumai ir kai kurie faktai leidžia profesoriui manyti, kad galbūt šis architektas taip pat prisidėjo ir prie ilgos šv. Ambrozijaus bažnyčios rekonstrukcijos, galiausiai, kad galbūt ją projektavo kuris kitas Afaitatis. Šiai šeimai Aukštutiniam Albogazijoje esanti bažnyčia buvo labai svarbi, todėl turėjo būti svarbi ir Izidorui. Žinoma, jei jis ir prisidėjo prie statybų, tai galėjo įvykti tik vėlesniu renovacijos laikotarpiu, kadangi ankstyvuojų būsimas Lenkijos karaliaus architektas buvo per jaunas. Šios bažnyčios dekoravimo schema ATR buvo platinama ne tik Izidoro Afaitačio, bet ir jo anūko Džiuzepės Simono Beločio (Giuseppe Simone Bellotti, apie 1640-50 - 1708), kuris šią bažnyčią, suprantama, labai gerai žinojo. Vienas geriausių to pavyzdžių – jo projektuota Šv. Kryžiaus bažnyčia Varšuvoje⁶⁵.

Verta pridurti, kad Šv. Ambrozijaus bažnyčioje pirmoji koplyčia kairėje, dedikuota šv. Antanui Paduviečiui, yra būtent Afaitačių šeimos koplyčia (34 pav.). Šv. Antanas Paduvietis tapo Afaitačių globėju ir buvo pasirinktas ne šiaip sau, juk Izidoro brolis buvo Antonijus (liet. Antanas), kuris uoliai rūpinosi renovacija. Akį patraukia įdomiai papuoštas vaikiukas, sėdintis ant debesies kariajame viršutiniame koplyčios paveikslo kampe (35 pav.). Jisai dekoruotas gintarinėmis apyrankėmis ir vėrinio (originalūs atributai, datuojami XVII a. 8 deš.), kurie beveik neabejotinai atkeliavo ir Varšuvos. Vaiko galvą puošia ir sidabrinė karūna, padaryta pagal ATR manierą⁶⁶. Per 1682 m. Kalėdas Antonijus užpirkė mišias už savo tėvą Dominyką, taip pat šioje koplyčioje pradėti laidoti jo palikuonys (pav.), G. Mollisi įtaria, kad čia gali būti palaidotas ir pats Antonijus⁶⁷. Atrodo, kad laikui bėgant ši šventovė tapo tikru Afaitačių mauzoliejumi.

Čia dirbo talentingiausi to meto vietiniai menininkai, tokie kaip Paulas Paganis (Paolo Pagni), Stefanus Vinjola (Stefano Vignola), Džiakomas Batista Pocis (vyresnysis ir jaunesnysis). Presbiterijos freskos, vaizduojančios šv. Ambrozijaus gyvenimą, buvo ištapytos būtent Stefano Vinjolos (1669 arba 1689 (data buvo ištrinta). Kalbant apie kitus meno šedevrus ir dedikacijas, antroji koplyčia kairėje skirta šv. Karlo Boromėjaus garbei (kaip jau minėta, šiame krašte jis buvo itin svarbus ir gerbiamas); čia yra laikoma jo nago relikvija. Pirmoji koplyčia dešinėje yra skirta pagerbti šv. Fermą ir Barnabą (altorius ir freskos datuojami XVII a.). Paskutinė – šv. Pranciškaus Asyžiečio – įdomus XVIII a. dailės pavyzdys. Navos lubos buvo ištapytos tik XVIII a. Krikštyklos freskos, skirtos Jėzaus krikštui, ištapytos taip pat vėlai (1772). Galbūt toje pačioje vietoje, kur dabar matome krikštyklą, buvo krikštyti ir Dominyko Afaitačio vaikai bei anūkai, kas žino (36 pav.)?

⁶⁵ G. Mollisi, *La famiglia Affaitati e le chiese di Albogasio, 2014 m. Varšuvoje (Vilanove) vykusios konferencijos (Artyści znad jezior lombardzkich w nowożytnej Europie) pranešimų rinkinys, publikuojama*, p. 193

⁶⁶ G. Mollisi, *La famiglia Affaitati e le chiese di Albogasio, 2014 m. Varšuvoje (Vilanove) vykusios konferencijos (Artyści znad jezior lombardzkich w nowożytnej Europie) pranešimų rinkinys, publikuojama*, p. 194 (išnaša nr. 20)

⁶⁷ G. Mollisi, *La famiglia Affaitati e le chiese di Albogasio, 2014 m. Varšuvoje (Vilanove) vykusios konferencijos (Artyści znad jezior lombardzkich w nowożytnej Europie) pranešimų rinkinys, publikuojama*, p. 192-194

Villa Salve – karališkuosius Varšuvos rūmus menantys Afaitačių rūmai

Izidoro Afaitačio gimtajame Albogazijuje būtų sunku nepastebėti tikrų didžio Valsoldos sūnaus (it. *grande figlio di Valsolda*, taip jį įvardina Karpowicz'ius⁶⁸) pėdsakų. Pirmiausia iš tolo akį patraukia Aukštutiniame Albogazijuje tiesiog „iššokantis“ į prekę nuo šlaito penkių arkų fasadas. Tai – Afaitačių rūmai (vadinami *Villa Salve*), statyti greičiausiai 1665-1666 m., kada architektas buvo grįžęs gimtinėn šiek tiek ilgesniam laikui. Pastatas tiesiog stulbina savo panašumu į XVII a. karaliaus rūmus Varšuvoje (*Villa Regia*), statytus Mateo Kastelio iš Melidės (Metteo Castello di Melide – iš Tičino, nuo to paties *Ežerų krašto*) ir po švedų invazijos 1656 m. rekonstruotus būtent minėto karaliaus architekto Izidoro Afaitačio (šiandien čia, jau vėlesnio, klasikinio stiliaus pastate, veikia Varšuvos universiteto rektoratas)⁶⁹. Taigi I. Afaitatis savo gimtame kaimelyje nusprendė pasistatyti ne ką prastesnius rūmus (aišku, mažesnius) už Lenkijos karaliaus ir Lietuvos didžiojo kunigaikščio!

Žvelgiant į iliustracijas (37-38 pav.) galima matyti, kad šioks toks skirtumas visgi yra – *Villa Regia* šonuose yra įrėminta bokštais, užsibaigiančiais vėlyvajam renesansui būdingais stogeliais, o *Villa Salve* visa tolygiai yra dviejų aukštų; vietoj bokštelių šonuose matomi tik maži išsikišimai. Tačiau architektas savo statinį troško matyti su bokštais – tai matome iš jo portreto, kuriame I. Afaitatis vaizduojamas išdidžiai laikantis rūmų brėžinį. Ironiška, bet portreto autorius publikai geriausiai matyti atidengia ne pačių rūmų, o būtent bokštų dalį. Neaišku ar tokie bokštai kada buvo pastatyti ir laikui bėgant sunaikinti, o gal jų nebuvo iš viso⁷⁰...

Taigi, panašumai nepaneigiami – dviejų aukštų penkių arkų fasadas, žvelgiantis į Lugano ežerą, Varšuvos atveju – į Vyslos upę. Svarbiausia čia yra ne valdovo rūmų „plagijavimas“ ir architektūros elementų atkartojimas, kas tuo metu buvo gana dažna praktika, kalbant apie bažnyčias ir apskritai pastatus, bet didžių italų meistrų manieros ir ATR tradicijų mišinio atnešimas į Italiją⁷¹. Galima sakyti, vienas aspektų, kuo kone visi *Ežerų krašto* menininkai buvo unikalūs, yra tas, kad, nuvykę į svetimą kraštą, jie stengėsi kliautis nevien įsigaliojusiais senais architektūros kanonais, bet pridėti kažko sava iš pastatų supančios erdvės ir kultūros, kitaip tariant, kad kuriama architektūra prigytų, adaptuotųsi ir būtų maloni, o ne taptų „neskaniu“ svetimkūniu. Tiek Varšuvos rūmų, tiek portrete matomų *Villa Salve* bokštai su vadinamaisiais „šalais“ nėra tipiškai Italijos architektūrai, bet greičiau centrinei Europai⁷². Ir Mateo Kastelio, ir Isidoro Afaitačio karaliaus rūmų fasadų projektuose virš arkų esantys karnizai yra gana neįprasti, o antablementai manieristiškai sutraukti. *Villa Salve* architektas antablemenetus ir karnizus išvis išmeta, o piliastrai tiesiog pastatyti ant

⁶⁸ M. Karpowicz, *Isidoro Affaitati: grande figlio di Valsolda*, Comune di Valsolda, 1994, p. 8

⁶⁹ M. Karpowicz, *Isidoro Affaitati: grande figlio di Valsolda*, Comune di Valsolda, 1994, p. 6-7

⁷⁰ M. Karpowicz, *Isidoro Affaitati: grande figlio di Valsolda*, Comune di Valsolda, 1994, p. 7

⁷¹ M. Karpowicz, *Artisti Valsoldesi in Polonia nel '600 e '700*, Menaggio, 2009, p. 15

⁷² M. Karpowicz, *Artisti Valsoldesi in Polonia nel '600 e '700*, Menaggio, 2009, p. 16

bazių, kurios iš esmės yra pagrindas atremtas į apatinio aukšto kapitelius. Dar viena manierizmo apraiška – ganėtinai siauros ir aukštos arkos, be to pirmame aukšte jos yra trumpesnės nei viršutiniame. Apatinė pastato dalis po arkomis primena antresoles, ant kurių ir laikosi visa pastato masė; būtent toks Afaitačio sprendimas leido pastatyti rūmus komplikuojuose, į viršų kylančioje vietoje. Taip, rezultate, fasadas atrodo lengvas, šviesus ir harmoningas⁷³. Galima sakyti, kad toks kanonų laužymas ir pažymėjo *Ežerų krašto* menininkų kūrybos išskirtinumą. Beje, anot M. Karpowicz'iaus, rūmams trūksta ne tik bokštų, bet ir šiaurės-rytinės dalies, kurioje turėjo išdygti bent jau vidinis kiemelis su prieangiu, kaip matoma Varšuvos rūmų projekte. Vis dėlto, ar tai tikrai buvo architekto planuose iki šiol įrodyti yra neįmanoma...

Šiandien rūmų pastatas yra padalintas į privačius butus, kai kuriuose jų yra nemažai išlikusių originalių fragmentų, gaila, pavyko patekti tik į nedidelį vidinį kiemelį, kuris irgi yra autentiškas (39-45 pav.). Nors Jono Kazimiero Vazos rūmų Varšuvoje seniai nebėra, kitame Europos krašte, už daugiau nei 1300 km, turime galimybę išvysti prigijusią mažąją - unikalią ir savaip interpretuotą - jų versiją, žinomą kaip *Villa Salve*.

Apreiškimo Švenčiausiajai Mergelei Marijai bažnyčia – tobulesnė šv. Antano Paduviečio bažnyčios Varšuvoje kopija

Švc. Mergelės Marijos apreikimui skirta bažnyčia (*Chiesa di Santa Maria Annunciata*, 46-49 pav.), stovinti ant uolėtos atodangos Žemutiniame Albogazijuje, buvo pradėta statyti greičiausiai tais pačiais 1666 m. kaip ir *Villa Salve*. Tiesa, presbiterija ir bokštas išdygo kiek anksčiau, turbūt XVII a. I pusėje. Kai kurie dokumentai liudija, kad 1674 m. statybų darbai galiausiai buvo patikėti Džiakomui Keroniui (Giacomo Ceroni), kilusiam iš to paties miestelio⁷⁴, tačiau tyrinėtojas M. Karpowicz'ius ir vėl pateikia savo versiją. Meno istoriko rastas 1674 sausio 17 dienos dokumentas liudija, kad ištikus finansiniams sunkumams ir nesurenkant pinigų iš vietinių gyventojų dėl smarkiai sumažėjusios populiacijos, fundatoriumi tapo ne kas kitas, o Isidoro brolis Antonijus. Tai suteikia prielaidą manyti, kad maldos namai buvo statomi būtent Afaitačių ir tapo jų šeimos dovana gimtajam miesteliui⁷⁵.

M. Karpowicz'ius atkreipia šios bažnyčios plano ir fasado panašumą į tuo pačiu metu statytą ATR valdovo finansuotą šv. Antano Paduviečio bažnyčią (*Kościół św. Antoniego Padewskiego*) Varšuvoje, galutinai pabaigtą 1679 m.⁷⁶ Šaltiniuose vyriausiu architektu nurodomas Džiuzepė Simonas Belotis (Giuseppe Simone Bellotti, apie 1640-50 - 1708) iš San Mametės, bet ir čia M. Karpowicz'ius pastebi, kad menininkas ATR (lenkiškose žemėse) labiau pradėjo reikštis jau po

⁷³ M. Karpowicz, *Artisti Valsoldesi in Polonia nel '600 e '700*, Menaggio, 2009, p. 18-19

⁷⁴ M. Karpowicz, *Artisti Valsoldesi in Polonia nel '600 e '700*, Menaggio, 2009, p. 24

⁷⁵ M. Karpowicz, *Artisti Valsoldesi in Polonia nel '600 e '700*, Menaggio, 2009, p. 24

⁷⁶ M. Karpowicz, *Artisti Valsoldesi in Polonia nel '600 e '700*, Menaggio, 2009, p. 20-23

bažnyčios atsiradimo ir pradžioje garsėjo daugiau ne kaip architektas, o kaip talentingas stiuko lipdytojas, iš tiesų atlikęs Varšuvos bažnyčios dekoravimo darbus⁷⁷. Lenkų mokslininkas pagrindiniu architektu siūlo I. Afaitatį, o tam pagrįsti turi svarių argumentų, įrodančių, kad abi šventoves greičiausiai projektavo tas pats architektas⁷⁸.

Nors Albogazijaus bažnytelė yra kur kas mažesnė, nei jos sesuo Varšuvoje, pirmiausia, sutampa ne tik atskiros fasado detalės, tokios, kaip trikampis frontonas, orderių hierachija, volutos, durys, jų puošyba ir langas antrame aukšte, bet ir bendri erdvės sprendimai. Vėlesnėje publikacijoje Albogazijaus bažnyčios interjero detalės yra lyginamos dar su viena Varšuvos bažnyčia; šią šv. Onos bažnyčią (*Kościół św. Anna*) taip pat statė I. Afaitatis. Autorius šiuo atveju pastebi beveik identiškus langus, jų šoninius rėmus, taip pat ir duris, išplanavimą⁷⁹. Tyrinėtojas atkreipia dėmesį ir į panašumą su aukščiau stovinčiais, jau aptartais, Afaitačių rūmais - manierą kiek įmanoma mažinti horizontaliai išsidėstančius elementus, perimta tiesiogiai iš Mateo Kastelio, pirmojo Varšuvos karaliaus rūmų architekto. Esminis skirtumas tikriausiai būtų tas, kad Varšuvos šv. Antano Paduviečio bažnyčioje dominuoja toscaninis, o Albogazijaus Švč. Mergelės Marijos korintinis orderiai, tačiau tam yra labai paprastas paaiškinimas – viena bažnyčia dedikuota vyriškos giminės atstovui, kita – moteriškos; orderis – įprasta priemonė tai išreikšti⁸⁰. Taigi, nors Varšuvos bažnyčios statybų darbai pradėti tik 1668 m., M. Karpowicz'ius neabejoja, kad 1666 m. jos planas jau buvo sudarytas, todėl I. Afaitatis ir galėjo pastatyti karališką bažnyčią gimtajame Albogazijuje⁸¹.

Reziumė, šiandien matome XVIII a. galutinai dekoruotą (dvi didelės šoninės koplyčios įrengtos XVIII a. pr.), o XX a. pradž. renovuotą architekto I. Afaitačio kūrinį. Architektė ir italų architektūros istorikė Liliana Grassi (1923-1985) laikė šią bažnyčią vertingiausiu visos Valsoldos objektu, labai svarbiu Lombardijos meno istorikams. Nors savo tyrimų metu architekto įvardinti ji negalėjo, neslėpė, kad bažnyčią statyti turėjo aukšto lygio architektas⁸².

BROLIAI PUTINIAI

Pietras Putinis (Pietro Puttini, 1633-1699) yra laikomas vyriausiu Pažaislio vienuolyno ir bažnyčios architektu. Nors visiškai patikimų šaltinių nerasta, yra aišku, kad mecenatas K. Z. Pacas labai pasitikėjo architektu ir Pietras Putinis Pažaislio statybose dalyvavo nuo pat pradžios iki pat pabaigos. Neabejojama, kad būtent jis braižė architektūros ir dekoro detales. Nors meno istorikas M. Karpowicz'ius viso projekto laurus krauna aptartam Izidorui Afaitačiui, pripažįsta, kad pirminio

⁷⁷ M. Karpowicz, *Artisti Valsoldesi in Polonia nel '600 e '700*, Menaggio, 2009, p. 20

⁷⁸ M. Karpowicz, *Artisti Valsoldesi in Polonia nel '600 e '700*, Menaggio, 2009, p. 20-34

⁷⁹ M. Karpowicz, *Artisti Valsoldesi in Polonia nel '600 e '700*, Menaggio, 2009, p. 25-34

⁸⁰ M. Karpowicz, *Artisti Valsoldesi in Polonia nel '600 e '700*, Menaggio, 2009, p. 24

⁸¹ M. Karpowicz, *Artisti Valsoldesi in Polonia nel '600 e '700*, Menaggio, 2009, p. 24

⁸² M. Karpowicz, *Isidoro Affaitati: grande figlio di Valsolda*, Comune di Valsolda, 1994, p. 8

plano korekcijos ir kupolo projektas bei įgyvendinimas yra būtent Pietro Putinio nuopelnas. Taigi nesutariama, ar Pietras projektavo bažnyčią ir vienuolyną, ar tikrai vykdė statybų darbus. Verta paminėti, kad šis architektas vadinamas ir Kauno šv. Kryžiaus bažnyčios „pirmuoju architektu“; 1682-1690 m. suprojektavo ir prižiūrėjo Kauno Dominikonų Dievo Kūno bažnyčios dviejų šoninių kupolinių koplyčių statybas; prisidėjo prie šiandien jau neišlikusių K. Z. Paco Jiezo rūmų statybų; projektavo dar vieną kamaldulių bažnyčią ir, galbūt, vienuolyną Vygriuose (1678-1685 m.)⁸³, galimai dalyvavo ir šv. Teresės bei Basų karmeličių Šv. Juozapo (neišlikusi) bažnyčių Vilniuje statybose⁸⁴.

Gali būti, kad Pietrą atvykti į ATR pakvietė didelį autoritetą turėjęs Izidoras Afaitatis, žinant, kad Putinis buvo vedęs Izidoro dukterėčią Anastasiją. Kitas alternatyvus variantas – svainiai Franceskas ir Karlas Čeroniai – tikri Pietro žmonos broliai, įtakingi architektai dirbę Varšuvoje. Nereikia pamiršti, kad G. S. Belotis, garsus architektas, vykdęs didikų užsakymus Varšuvoje ir Krokuvoje, buvo tikras Anastasijos pusbrolis. Štai kaip atrodo vadinamoji itališka architektų „mafija“! Tokie kontaktai galėjo padėti talentingiems ir darbštiems menininkams ne tik išmaitinti šeimą, turėti šviesią ateitį, bet ir įeiti į Europos istoriją, paliekant architektūrinį paveldą.

Į užsienį Pietras išvyko būdamas labai jauno amžiaus, o dėl didelio užimtumo į gimtą Albogazijų grįždavo retai (iš tiesų, žinomas tik vienas atvejis – 1682 m.), nors namuose greičiausiai buvo likusi jo mylimoji Anastasija. Tikriausiai menininkas neblogai integravosi į to meto LDK visuomenę, kadangi per 15 metų (1675-1690 m.) net 20 kartų tapo krikštėviu ir 3 kartus liudijo vestuvėse. Vis dėlto savo senatvę architektas praleido Italijoje (šešis kartus yra minimas kaip krikštėvis)⁸⁵.

Karlas Putinis (Carlo Putini, 1644-1682) buvo Pietro jaunesnysis brolis. Greičiausiai architektas ir skulptorius Karlas į Pažaislį atvyko vėliau: jau įsibėgėjus statyboms, pakviestas brolio Pietro. Jisai tapo ištikimu brolio pagalbininku. Karlas nėra minimas K. Z. Paco laiškuose, o ir atlyginimą tikriausiai gaudavo netiesiogiai, bet per brolį. Italas buvo vedęs vietinę bajoraitę Konstanciją Žiegždrytę, deja, taip ir neišvydo savo dukrelės, kadangi labai anksti pasimirė – priežastis nėra žinoma. Karlas Putinis yra palaidotas Pažaislio vienuolyje. M. Paknys įtaria, kad kadaise Pažaislyje galėjo kabėti ir architekto portretas⁸⁶.

Dr. G. Mollisi's neabejoja, kad kažkur netoli Afaitačių rūmų Aukštutiniame Albogazijuje turėjo būti Putinių namas, tačiau, ar jis yra išlikęs, niekas negali pasakyti (50-51 pav.). Bene vienintelis pėdsakas, dėl kurio galime būti tikri, yra Apreiškimo Švenčiausiajai Mergelei Marijai bažnyčioje dešinėje pusėje netoli altoriaus esančiame paveiksle įamžintas nedidelis Putinių giminės

⁸³ M. Paknys, *Pažaislio vienuolyno statybos ir dekoravimo istorija*, Vilnius, 2013, p. 81-84

⁸⁴ <http://www.megasy.com/ticino2/vardai.php?id=37> [žiūrėta 2016.02.18]

⁸⁵ M. Paknys, *Pažaislio vienuolyno statybos ir dekoravimo istorija*, Vilnius, 2013, p. 81-84

⁸⁶ M. Paknys, *Pažaislio vienuolyno statybos ir dekoravimo istorija*, Vilnius, 2013, p. 84-87

herbas (52 pav.). Jame vaizduojami du pučiai (lot. *putto* – berniukas, sąsajos su pavarde Puttini; dar vadinami *amorini*). Iki baroko paprastai pučiai siejosi su pasaulietiniais, ar net sekuliariais dalykais, tačiau vėliau įsitvirtino kaip Dievo buvimo visur simbolis⁸⁷.

DŽOVANIS MARIA MERLIS

Džovanis Maria Merlis (Giovanni Maria Merli/Merlo, 1631-1707) – dar vienas nagingas menininkas, kilęs iš Albogazijaus ir dirbęs LDK. Veneto ir Trento provincijose G. M. Merlis buvo žinomas kaip savo šeimos altorius gaminusių dirbtuvių vadovas. Užsienyje šis valsoldietis buvo vertinamas kaip ypač profesionalus stiuko lipdytojas, dekoravęs ir Pažaislio bažnyčią⁸⁸. Identifikuoti menininką nebuvo sunku, kadangi tuo pasirūpino pats G. M. Merlis, įkomponuodamas savo vardą ir dvi datas į stiuko lipdinius; vis dėlto kurį laiką jisai buvo maišomas su kitu Merliu. Menotyrininkas M. Karpowicz'ius, patikrinęs Albogazijaus krikšto metrikų knygas, diagnozavo, kad Pažaislyje dirbo **Džovanis Batista Merlis** (Giovanni Battista Merli, 1646-iki 1695)⁸⁹. Taigi tokia nuomonė ilgą laiką buvo įsitvirtinusi visoje istoriografijoje. Iš tiesų, dauguma duomenų sutapo, tačiau jisai niekur nebuvo minimas kaip menininkas. Mitą sugriovė dr. G. Mollisi's⁹⁰, jam antrino ir istorikas R. Kamuntavičius⁹¹, galiausiai savo monografijoje naują hipotezę patvirtino ir Merlio laišką Italijoje radęs M. Paknys⁹². Venete ir Trente aptikti panašūs G. M. Merlio darbai paliudijo, kad būtent jis ir buvo Pažaislio dekoruotojas. Merlis pasižymėjo kaip vėlyvojo manierizmo sekėjas, nors taikė ir Andrėjaus bei Džakopo Pocų (Andrea, Jacopo Pozzo) Italijoje paskelbtas perspektyvinio vaizdavimo naujoves⁹³; visa tai suformavo įdomų ir išskirtinį menininko braižą.

Džovanis Maria Merlis gimė Albogazijoje, akmentašio ir skulptoriaus Karlo Merlio (Carlo Merli) šeimoje. Svarbu paminėti, kad Karlas Merlis Veneto ir Trento apylinkėse, taip pat kaip ir sūnus, buvo puikiai žinomas. Džovanis turėjo dar ir du jaunesnius brolius, kurie irgi buvo skulptoriai. Brolis Federikas (1637-1825) 1668 m. vedė Margaritą Putini. Santuoka gali patvirtinti šių dviejų šeimų įvairiapusiškai glaudų tarpusavio ryšį – ir giminystės, ir bendų darbų atžvilgiu. Tikėtina, kad, prasidėjus Pažaislio statyboms, architektas Pietras Putinis prisidėti pakvietė brolių

⁸⁷ <http://ringlingdocents.org/putto.htm> [žiūrėta 2016.02.18]

⁸⁸ G. Mollisi, Giovanni Maria Merlo (1631-1707). Uno scultore valsoldese fra l'Italia settentrionale e la Lituania, *Pažaislio vienuolyno 350 metų istorija* (sud. M. Paknys), Vilnius, 2014, p. 108

⁸⁹ M. Karpowicz, *Artisti Valsoldesi in Polonia nel '600 e '700*, Menaggio, 2009, p. 86-105

⁹⁰ G. Mollisi, Giovanni Maria Merlo (1631-1707). Uno scultore valsoldese fra l'Italia settentrionale e la Lituania, *Pažaislio vienuolyno 350 metų istorija* (sud. M. Paknys), Vilnius, 2014, p. 87-110

⁹¹ R. Kamuntavičius, A. Vasiliausienė, S. M. Lanza, Lugano ežero pakrančių menininkai – Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės baroko kūrėjai (XVI-XVIII a.), *Darbai ir dienos*, 2014, 61 t., p. 251

⁹² M. Paknys, *Pažaislio vienuolyno statybos ir dekoravimo istorija*, Vilnius, 2013, p. 91-97

⁹³ G. Mollisi, Giovanni Maria Merlo (1631-1707). Uno scultore valsoldese fra l'Italia settentrionale e la Lituania, *Pažaislio vienuolyno 350 metų istorija* (sud. M. Paknys), Vilnius, 2014, p. 108

Karlą, o taip pat ir kaimyną G. M. Merlį. Pats Džovanis buvo vedęs našlę Izabetą Gresendiną (Isabetta Gredendina, m. 1699), nežinoma ar jie susilaukė vaikų⁹⁴.

Manoma, kad į LDK jis atvyko 1672 m. pradžioje ir galbūt prisidėjo prie K. Z. Paco (1621-1684) rūmų Jiezne dekoravimo ir skulptūrų kūrimo, anot M. Paknio – galbūt ir Vilniuje. Didikui pastebėjus G. B. Merlio talentą, po maždaug pusantrų metų, jis buvo pakviestas stiuko lipdiniais dekoruoti Pažaislio kamaldulių bažnyčios ir vienuolyno patalpų skliautus. Darbai buvo pradėti apie 1673 m. pabaigą. Menininkas dirbo gana neilgai (trejus su puse metų – žinoma iš jo 1680 m. laiško), tačiau efektyviai. Kartu su Karlu Putiniu Merlis ne kartą LDK registruotas kaip vestuvių liudininkas ar krikštavėtis. Merlio laišakai liudija, kad greičiausiai jis buvo pramokęs vietinę kalbą ir jau integravęsis naujoje aplinkoje, tačiau jautė giminių ir tėvynės ilgesį. Baigęs darbus menininkas paliko LDK ir išvyko į gimtą regioną. M. Paknys spėja, kad stiuko lipdytojas didikui Pacui buvo pažadėjęs sugrįžti, bet greičiausiai persigalvojo ir liko Vičencoje, kurioje įsitvirtino kaip menininkas; galiausiai ten ir baigė savo gyvenimą⁹⁵.

Deja, kalbėti apie bet kokius menininko ar jo šeimos pėdsakus gimtajame Albogazijuje šiandien yra sunku... Pagrindinė priežastis ta, jog šeimos dirbtuvės buvo ne Valsoldoje, o Vičencoje; tenai dirbo ir tėvas Karlas, ir jo sūnūs Džovanis, Federikas ir Dominykas. Žinoma, Valsoldoje šeima turėjo turėti namą, tačiau kur jis stovi ar kadaise stovėjo žinoma nėra... Vis dėlto, G. M. Merlį mums gali priminti pagrindinis skaljolinis (it. *scagliola* – technika imituoti marmurui, anot G. Mollisio, gimusi Intelvio slėnyje, esančiame netoli Valsoldos, kitame ežero krante) maišytas su marmuru Šv. Ambrozijaus bažnyčios altorius (53 pav.). Prieš mirtį menininkas surašė testamentą, kuriuo viską paliko savo dviems anūkams, su sąlyga, kad jie į gimto Aukštutinio Albogazijaus bažnyčią atgabens marmurinį altorių, panašų į tokį, kokį kūrė Trento provincijose⁹⁶. Taigi, šv. Ambrozijaus bažnyčioje turime G.M. Merlio atminimą – vietinei tikinčiųjų bendruomenei paliktą altorių.

⁹⁴ M. Paknys, *Pažaislio vienuolyno statybos ir dekoravimo istorija*, Vilnius, 2013, p. 91-97

⁹⁵ M. Paknys, *Pažaislio vienuolyno statybos ir dekoravimo istorija*, Vilnius, 2013, p. 91-97

⁹⁶ Iš pokalbio su dr. G. Mollisi

3. 2. SAN MAMETÈ

San Mametè (*San Mamete*) – miestelis, išsidėstęs iškyšulyje palei pat Lugano ežerą (54 pav.), čia į ežerą įteka Soldo upelis, visą slėnį padalijantis į dvi dalis. Nuo senų laikų San Mametè yra komercinis ir administracinis centras, todėl čia, pagrindinėje Romos vardu pavadintoje aikštėje (Piazza Roma) įsikūręs paštas, kavinukės, kanceliariinių prekių ir maisto parduotuvės, pora bankomatų, viešbutis, netoliese yra ir savivaldybė, kurios apačioje veikia vaistinė. Verta paminėti, kad savivaldybės valdybos salėje ilgą laiką kabėjo du minėto Paulo Pagani paveikslai – „Izaoko aukojimas“ (*Il sacrificio di Isacco*) ir „Šventasis su dviem vaikais“ (*Santo con due putti*)⁹⁷, kurie dabar yra perkelti į Paulo Pagani memorialinį muziejų, esantį jo gimtajame Kaslelo. Iš kadaise veikusios senovinės verpyklos ir malūno, deja, likę tik griuvėsiai. Gana spalvinga ir vaizdinga savo arkadomis ir portikais aikštė yra atvira – pietinėje pusėje įsikūrusi prieplauka ir nedidelis šiltuoju metu laiku veikiantis uostas atveria nuostabų ežero ir kalnų peizažą.

San Mametės (šv. Agapito) bažnyčia – viena seniausių apylinkės bažnyčių

Šalia pagrindinės aikštės, kas be ko, pastatyta ir seniausia Valsoldos bažnyčia, kuri dėl savo charakteringos varpinės yra pastebima iš tolo. Pro šalį kadais plaukęs rašytojas Francas Kafka dienoraštyje varpinę pavadino viduramžių mago kepure⁹⁸. Šis romaninio stiliaus bokštas yra seniausia išlikusi pastato dalis, datuojama XII a. XVII a. bažnyčia buvo rekonstruota, todėl visas interjeras perdarytas pagal baroko tendencijas (tiesa, galima rasti šiokių tokių fragmentų, menančių gilesnę senovę, vienas jų - už altoriaus paslėpta XV a. freska, kurioje vaizduojama Švc. Mergelė Marija su Jėzumi (55 pav.). Ne visi San Mametės bažnyčioje dirbę menininkai yra identifikuoti. Nėra žinomas jos architektas, taip pat dviejų koplyčių dešinėje autoriai (pav.). Vis dėlto, kai kuriuos menininkus identifikuoti įmanoma – tai Džiovanis Batista Poco iš Lodžijaus (Giovanni Battista Pozzo di Loggio) – dailininkas, sukūręs dešinėje pusėje esančias koplyčias (pirmoji nuo durų – jo vieno nuopelnas (pav.), antroje darbavosi ir Pietras Pocis (Pietro Pozzo) bei stiuko lipdytojas Lecenis (Lezzeni). Šventovėje, kaip ir daugumoje vietinių bažnyčių, panaudotas marmuras (*Macchia Rossa di Arzo*, *Macchia Vecchia Marmo Broccatello di Arzo*), atgabentas iš Ardzo (Arzo), esančio dab. Šveicarijoje, Tičino kantone, Mendrizijaus (Mendrisio) srityje. Zakristijos (San Mametės globėjo Agapito paėmimas į dangų) ir lauke esančio mauzoliejaus lubos taip pat ištapytos Džiovanio Batistos Poco (56 pav.).

Kaip meno kūrinys ir kaip seniausi apylinkės maldos namai, San Mametės šv. Agapito bažnyčia be abejo buvo svarbi mūsų menininkams. Visos bažnytinės ceremonijos iki XVII a.

⁹⁷ <http://www.comune.valsolda.co.it/index.php/storia-e-tradizioni-notizie-utili-119/491-san-mamete.html> [žiūrėta 2016.02.18]

⁹⁸ Aut. Kolektyvas, *Lago di Lugano. Luganer see*, Lugano, 1999, p. 247

pradžios vyko būtent čia, taigi, ši bažnyčia buvo svarbus visų kaimelių centras. Čia 1666 m. vasarą Izidoras Afaitatis registruotas krikštateviu, per tų pačių metų Kalėdas Izidoras su broliu Antonijumi tapo vestuvių liudininkais⁹⁹.

Žymiausi San Mametės menininkai

San Mametėje gyveno Afaitačių šeimos draugai Leceniai (Lezzeni), iš kurių yra žinomi keli stiuko lipdytojai. Taip pat žinomi ir Beločiai (Bellotti), darbavęsi ATR (daugiau Lenkijos karalystės dalyje), jei tiksliau – talentingas stiuko lipdytojas, vykdęs didikų užsakymus, Džiuzepė Simonas Belotis (Giuseppe Simone Bellotti, apie 1640-50 - 1708); Džiuzepės sūnėnas, architektas Tomas Belotis (Tommaso Bellotti). Mūrininkas Pietras Belotis (Pietro Bellotti, 1606-1668) buvo vedęs Dominyko Afaitačio dukrą (Izidoro seserį) – tai dar vienas pavyzdys, kaip glaudžiai visos šeimos buvo tarpusavyje susijusios.

Kitas pavyzdys – Džiuzepė Piola (Giuseppe Piola, 1669-1715), architektas, taip pat dirbęs Varšuvoje. Menotyrininkas spėja, kad greičiausiai į ATR Džiuzepė Piola pateko dėka italų „mafijos“, tai yra įtakingu tapusiu pusbrolio G. S. Beločio pakvietimo¹⁰⁰. Anot M. Karpowicz'iaus, šio menininko braižas buvo labai savotiškai įdomus, net įsivyravus klasikiniam stiliui jisai sugebėjo nepasiduoti nuobodumui ir išlaikyti kūrybiškumą¹⁰¹.

Negalima nepaminėti dar vieno žmogaus, kuriuo gali didžiuotis San Mametė arba visa Valsolda. Džiovanis Antonijus Paraka (Giovanni Antonio Paracca; 1546-1599) – vienas naujesnių visos Valsoldos atradimų. Tai ne tas pats Antonijus Ludovikas Paraka (1722 – apie 1790), architektas, dirbęs LDK, bet skulptorius, kūręs pačioje Romoje.

Villa Lezzeni – žavus menininkų būrio produktas

Šiandien vadinama *Villa Claudia* - kadaise Lecenių šeimai priklausęs puikus XVII a. dvaras (*Villa Lezzeni*) (57 pav.) su viduje įrengta šv. Pilipo Nerio (Filippo Romolo Neri, 1515-1592) koplyčia¹⁰² (58-60 pav.), pastatytas prie pat Soldo upelio. Įėjus pro senąjį rytinį portalą išnyra Lecenių giminės herbas, kurio skydas yra padalintas į tris dalis. Kiekviena jų simbolizuoja, kuo užsiėmė giminės nariai: garbingiausioje vietoje pavaizduotas tetervinas simbolizuoja teisininko profesiją, antroje vietoje įkomponuotas laivas reiškia prekybą, ir paskutiniame lauke – kryžius, žymintis, giminės dvasininkiją.

⁹⁹ M. Karpowicz, *Artisti Valsoldesi in Polonia nel '600 e '700*, Menaggio, 2009, p. 11

¹⁰⁰ M. Karpowicz, *Artisti Valsoldesi in Polonia nel '600 e '700*, Menaggio, 2009, p. 106

¹⁰¹ M. Karpowicz, *Artisti Valsoldesi in Polonia nel '600 e '700*, Menaggio, 2009, p. 116

¹⁰² Daugiau informacijos apie tuo metu plitusias oratorijas ir jų pradininką šv. Pilypą Nerį <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2009-05-26-sv-pilypas-neris/7201> [žiūrėta 2016.02.18]

Izidoras Afaitatis buvo artimas šios šeimos draugas. Pirmiausia, jo teta Margarita Afaitati (Margarita Faitao (Affaitati) buvo „meistro“ Tomazo Lecenio (Tommaso Lezzeni), pradėjusio giminę, žmona. Šeimų sankirtos ir ryšiai Valsoldoje nuo seno vaidino didelį vaidmenį; dvi šeimos tapo vieni kitų liudininkais vestuvių ir krikštynų metu, pavyzdžiui, Izidoras tapo kito Tomozo Lecenio (šeimose tas pats vardas dažnai pasikartodavo) vestuvių liudininku ir tapo jo sūnaus krikštatėviu. Kita svarbi detalė - Izidoras buvo artimas Karlo Lecenio (Carlo Lezzeni) bičiulis, kuris ir buvo dvaro įkūrėjas¹⁰³. Remiantis Milano kurijos dokumentais, statybos turėjo būti pradėtos 1666 m., o tai reiškia, kad Izidoras matė pamažu kylančius rūmus, juk būtent tais metais jis buvo grįžęs tėvynėn ilgesniam laikui ir užsiėmė savo statybomis Albogazijuje.

Pastatas datuojamas XVII a., tačiau XX a. buvo atliktos masinės rekonstrukcijos – viena didesnių rekonstrukcijų, tai priestatas su dideliu paradiniu fasadu (61 pav.), seniausia pastato dalis visgi yra rytinėje pusėje (62 pav). Nepaisant modifikacijų, yra išlikę ir nemažai originalių fragmentų, pradedant krosnimi pirmame aukšte ir baigiant Karpoforo Tenkalos (Carpoforo Tencalla, 1623-1685) iš Bizonės (Bissone, Ticino) freskomis (pav.). Pagrindiniame aukšte (*piano nobile*) trijų kambarių lubos yra dekoruotos didžiulėmis freskomis (alegorinėmis figūromis perteiktas „Atsargumas ir Nuosaikumas“ (63 pav.), dedikuota antrai šeimnininko Bernardino Lecenio žmonai Magdalenai Poco (Maddalena Pozzo); „Zuzana ir vyresnieji“ (64 pav.) – Biblijinis siužetas apie Zuzaną, apkaltintą ištvirtavimu ir išteisintą pranašo Danieliaus – įdomiai perteiktas pasakojimas, kadangi šalia Siuzanos atsiranda ir kita moteris su veidrodžiu ir „Dorybės triumfas“ (65 pav.) – sekant neseniai pasirodžiusio Rubenso „Bažnyčios triumfu“¹⁰⁴, stebinančiomis savo realistiškumu, perspektyva ir kartais manieristiškomis keistenybėmis.

K. Tenkala, kaip ir kiti vietiniai menininkai, buvo retas svečias gimtame krašte, kadangi tapytojas buvo labai vertinamas Austrijoje bei Vokietijoje. Freskas, kurias ištapė Lecenių viloje, vėliau kartojo Bergame (Palazzo Solza), Vienos Dominikonų bažnyčioje ir Pasau (Bavarija) katedroje¹⁰⁵. Žinoma, prie šių rūmų dirbo ne tik K. Tenkala, bet ir visas pulkas menininkų: architektai, inžinieriai, skulptoriai ir kiti dailininkai.

Šiandien dvaras privačiose rankose. Jį vis tebesupa didžiulis parkas, o viduje įrengta laiko nepaliesta koplyčia, skirta šv. Pilipui Neriui, mena dvaro klestėjimo metus.

Apleisti Afaitačių rūmai ir prapuolusi bažnyčia

Pakeliui į Albogazijų palei pat ežero krantą išsidėstęs ilgas pastatas, šiandien labiau žinomas kaip Renaldo ligoninė (Ospedale Renali). Rytinė jo dalis – XIX a. modifikuotų, bet vis dar

¹⁰³ M. Karpowicz, *Isidoro Affaitati: grande figlio di Valsolda*, Comune di Valsolda, 1994, p. 9

¹⁰⁴ G. Mollisi, Carpofo Tencalla: un ciclo di affreschi sconosciuto, *Arte Lombardia*, Milano, 1998, nr. 1, p. 39-49

¹⁰⁵ Išsami studija prieš tai nurodytame straipsnyje

atpažįstamų, Afaitačių rūmų likučiai (XVII a. pab.). Statybas inicijavo jau minėtas Varmėje susikrovęs titulus ir praturtėjęs jaunesnis Isidoro brolis **Karlas Afaitatis (Carlo Ambrose Affaitati, 1625-1693)**. Yra žinoma, kad į gimtąjį Aukštutinį Albogazijų prieš savo galutinį grįžimą 1690 m., jis buvo parvykęs 1673 m. ir 1680 m. Tikriausiai tada Karlas ir nusprendė pasistatydinti rūmus su Loreto Švč. Mergelės Marijos (*Madonna di Loreto//Beata Vergine di Loreto*) oratorija, kuriuose oriai galėtų praleisti paskutinius savo gyvenimo metus. Kadatės kompleksui (it. *Cadate*, toks pavadinimas minimas testamente; tai buvo viena iš K. Afaitačio įsigytų žemių, kitos buvo už Valsoldos ribų¹⁰⁶) – rūmams su koplyčia, dokui ir sodui buvo pasirinkta didelė ežero pakrantės dalis.

Informacijos apie kompleksą kūrusius menininkus kol kas nerasta, tačiau dr. G. Mollisi'as pagrindiniu architektu įtaria ATR valdovo architektą, Karlo brolių **Izidorą Afaitatį**¹⁰⁷. Nors rūmai planuoti, kaip žinia, vienam žmogui, pačiam Karlui, originalus pastato ilgis siekė net 29 m, plotis – 8 m, šiaurinio fasado aukštis – 9 m, o pietinio – net 13 m. Pagrindinis fasadas, žinoma, atsigręžęs į ežerą, elegantiškas ir simetriškas, centre giminės herbo reprodukcija (tiesa, toks puikuoja ir šiauriniame fasade virš pat durų – taip pat neoriginalas), antrojo aukšto (it. *piano nobile* – pagrindinio) viduryje puikuoja mažas balkonas, kurį galima išvysti ir šiandien. Vadinamajame *piano nobile*, anot G. Mollisi'o, greičiausiai buvo keturi kambariai, ilgu koridoriumi sujungti su didžiule 50 kvadratinų metrų svetaine, į kurią buvo galima patekti tiesiai iš šiaurinio įėjimo. Vakarinėje dalyje esantys dideli laiptai jungia *piano nobile* su viršutinio aukšto kambariais ir apatiniu aukštu, esančiu žemiau ežero lygio. Šio aukšto vakarinėje dalyje taip pat turėjo būti ir dar vienas įėjimas – greičiausiai iš sodo į virtuvę ir sandėlius¹⁰⁸.

Dėka Karlo Afaitačio testamento yra žinoma, kad Loreto Švč. Mergelės Marijos koplyčia turėjo būti įrengta pačiuose rūmuose, tačiau, anot šaltinių, o taip pat ir dr. G. Mollisi'o publikuotoje XX a. pr. atvirutėje¹⁰⁹ (66 pav.) matome bažnyčią, stovinčią apie 50 m į rytus nuo Afaitačių rūmų. 1930 m. tiesiant kelią Porleca-Orija ji buvo nugriauta, šventovės neliko nė ženklo... Bažnyčia buvo stačiakampio formos plano, maždaug 8 m ilgio, 6 m ploto ir 6 m aukščio; orientuota rytų-vakarų kryptimi. Buvo labai paprastos struktūros: turėjo du identiškus fasadus (kalba eina apie du siauresnius) su klasikiniiais frontonais; virš pagrindinio įėjimo, atsigręžusio į vakarus, matomas langas, dar vienas ovalus įmontuotas timpane. Anot dr. G. Mollisi'o, bokšto nebuvo, bet maža

¹⁰⁶ G. Mollisi, La famiglia Affaitati e le chiese di Albogasio, 2014 m. *Varšuvoje (Vilanove) vykusios konferencijos (Artyści znad jezior lombardzkich w nowożytnej Europie) pranešimų rinkinys, publikuojama*, p. 203

¹⁰⁷ M. Karpowicz, *Artisti Valsoldesi in Polonia nel '600 e '700*, Menaggio, 2009, p. 11

¹⁰⁸ G. Mollisi, La famiglia Affaitati e le chiese di Albogasio, 2014 m. *Varšuvoje (Vilanove) vykusios konferencijos (Artyści znad jezior lombardzkich w nowożytnej Europie) pranešimų rinkinys, publikuojama*, p. 200-202

¹⁰⁹ G. Mollisi, La famiglia Affaitati e le chiese di Albogasio, 2014 m. *Varšuvoje (Vilanove) vykusios konferencijos (Artyści znad jezior lombardzkich w nowożytnej Europie) pranešimų rinkinys, publikuojama*, p. 200

varpinė visgi turėjo būti. Neseniai publikuotoje nuotraukoje¹¹⁰ (67 pav.) galima pamatyti šią mažytę varpinę. Karlas Afaitatis galėjo bažnyčią pasiekti tiesiai iš savo oratorijos per nuosavą sodą, tuo tarpu kiti tikintieji galėjo naudotis rytinėmis durimis, kur buvo įrengtas dokas, taip pat Afaitačio nuosavybė. Neaišku, kaip bažnyčia atrodė iš vidaus, tačiau altorius turėjo būti įrengtas šiaurinėje arba pietinėje dalyje¹¹¹, kadangi rytinėje ir vakarinėje buvo įrengti įėjimai.

Kadatės komplekso rūmai buvo vienas elegantiškiausių Valsoldos pastatų po jau aptartų *Villa Salve* ir *Villa Lezzeni*, šeimos tiesiogiai susijusios su Afaitačiais ir turėjusios privačią koplyčią, taip primenančią pačios Kadatės fasadą. Šiuo metu Raudonasis kryžius naudoja mažiau nei pusę prailginto pastato patalpų ir visos jos vakariniuose priestatuose, tai reiškia, kad rytinėje dalyje likę rūmai yra apleisti ir neeksploatuojami. Maldos namus mena nedidelė arka su nukryžiuotoju (68 pav.), įrengta tais pačiais 1930 m. po bažnyčios nugriovimo.

¹¹⁰ Tai yra antra žinoma šios bažnyčios nuotrauka-atvirutė, publikuota Frančeskos Vizeti (Francesca Visetti) kol kas tik socialiniame Facebook tinkle

¹¹¹ G. Mollisi, *La famiglia Affaitati e le chiese di Albogasio, 2014 m. Varšuvoje (Vilanove) vykusios konferencijos (Artyści znad jezior lombardzkich w nowożytnej Europie) pranešimų rinkinys, publikuojama*, p. 202

3.3. KRESONIJAS

Kresonijas (Cressogno) – labiausiai į Rytus nutolęs Valsoldos kaimelis; už jo toliau į Rytus link Porlecos prasideda kaimyninis miestelis Čima (Cima). Kaip ir Albogazijus, Kresonijas turi du centrus – Aukštutinį ir Žemutinį. Pastarasis yra senoviškesnis, turi nuostabią prieplauką. Čia buvusiuose rūmuose rašytojas A. Fogacaras apgyvendino ir Valsoldą visame pasaulyje išgarsinusio romano „Senovinis pasaulėlis“ personažę Markėzą Maironi (Marchesa Maironi). Netoli vilos yra šv. Mikalojaus bažnyčia. Aukštutiniame Albogazijuje esanti sena klebonija yra pažymėta arkivyskupo Federiko Viskončio giminės herbu ir šv. Veronikos paveikslu¹¹².

Karavinos Dievo motinos šventovė ir jos sąsajos su Afaitačiais

Nuo XVI a. pradžios Karavinos Dievo motinos šventovės (*Santuario Nostra Signora della Caravina*) vietoje stovėjo paprasta koplytėlė. 1562 gegužės 11 dieną, iš karto po Kristaus žengimo į dangų šventės (vadinamųjų Šeštinių), dvi moterys iš Dazijaus norėjo pasveikinti Dievo motiną mažoje Kresonijaus koplytėlėje. Persižegnojusios moterys giliai nustebo, kadangi Švc. Mergelė Marija verkė (69 pav.). Ši žinia greit apskriejo visą apylinkę ir pradėjo vykti įvairūs stebuklai: tą pačią dieną išgijo daugelį metų skaudėjusi moters iš Orijos koja, po trijų dienų du sergantys kunigai švėsdami Šv. Mišias staiga pasveiko, kurčiasis nepagijo, tačiau matė paveiksle besimainančias žvaigždes. Šie ir kiti stebuklai netrukus pasiekė ir tuometinį arkivyskupą Karlą Boromėjų. Arkivyskupas pradėjo stebuklingo paveikslo pripažinimo procesą ir nurodė koplytėlės vietoje pastatyti šventovę¹¹³.

1567 m. pastatas buvo pabaigtas, išskyrus priekinę sieną. Pamažu vyko dekorų darbai, 1602 m. Jeronimas Čeronis (Jeronimo Ceroni) iš San Mametės suprojektavo varpinės bokštą. 1643 m. bažnyčia su zakristija ir bokštu iš esmės buvo baigti, tačiau Valsoldos deputatai niekaip negalėjo išspręsti koplyčių problemos. Tam tikslui buvo pakviestas architektas-profesionalas Karlas Bucis (Carlo Buzzi, 1638 - †1658), projektavęs Milano katedros fasadą ir dirbęs prie Milano didžiosios ligoninės (*Ospedale Maggiore*) projekto. Pirmiausia K. Bucis prailgino bažnyčią, pastatė naują triumfo arką, taip pakeisdamas architekto Sabos (Sabba) pagrindinį altorių, ir galiausiai pridėjo šonuose po koplyčią. Šis architektūrinis sprendimas, panaudojant sieninius piliastus, išilginant koplyčias iki centrinės (šiuo atveju vienintelės) navos aukščio, pilnai jas atveriant, labai pasitarnauja bažnyčios apšvietimui: tokiu atveju, visiškai užtenka keleto langų iš pietinės pusės, kad šventovė būtų deramai apšviesta. Taigi, dešinėje pusėje turime tris langus, o kairėje – simetrijai palaikyti sukurtas langų imitacijas. Toks projektas Valsoldoje buvo pritaikytas pirmą kartą. Įdomu tai, kad

¹¹² <http://www.comune.valsolda.co.it/index.php/storia-e-tradizioni-notizie-utili-119/484-cressogno.html> [žiūrėta 2016.02.18]

¹¹³ *Santuario Nostra Signora della Caravina* (sud. Valsoldos savivaldybė), Menaggio, 2004, p. 13

vėliau jį buvo atkartotas ne tik Šiaurinėje Lombardijos dalyje ir Tičine, bet ir ATR! Tokia schema netrukus pasiklovė ne kas kitas, o daug kartų apkalbėtas Izidoras Afaitatis. Jis pasinaudojo ir projektuodamas analizuotą Apreiškimo Švenčiausiajai Mergelei Marijai bažnyčią Žemutiniame Algobazijuje, kuri tapo antrąja tokia bažnyčia po Karavinos Dievo motinos šventovės

Antroji sąsaja su Afaitačiais – Lenkijos karalienės (tuo pačiu ir Lietuvos didžiosios kunigaikštienės) nuodėmklausio, sekretoriaus ir kapeliono bei Varmijos ir Fromborko kanauninko Karlo Ambrozijaus, mirusio gimtojoje Valsoldoje kapas (70 pav.). Balto marmuro antkapinę lentą galima rasti labai lengvai: ji yra beveik pačiame bažnyčios centre einant link altoriaus. Tokioje garbingoje vietoje ilsisi daug ATR ir gimtam kraštui nusipelnęs Afaitatis.

3.4. KASTELO

Kastelo (Castello) – gyvenvietė, įsikūrusi ant uolėto pylimo (71 pav.), esančio virš S. Mametės, bet jau kitoje Soldo upelio pusėje. Į Kastelo patekti iš apačios galima dviem būdais – asfaltuotu keliu iš Aukštutinio Albogazijaus arba senuoju, akmenimis grįstu keliu pėstiesiems (72-73 pav.). Miestelio gatvelės nepaprastai siauros; tai kylančios į viršų, tai vėl besileidžiančios žemyn – chaotiškos – taip vienu žodžiu apibudina R. Kamuntavičius¹¹⁴, o kartais ir klaidinančios, nepaisant mažo miestuko dydžio.

Archeologiniai radiniai patvirtina gyvenvietės įsikūrimą dar priešistoriniais laikais; rasta nemažai įdomių metalinių artefaktų (beje, seniausių regione), reprezentuojančių Bronzos ir Geležies amžius; taip pat ir metalinių kirvių evoliuciją. Vis dėlto, pavadinimą miestelis įgavo nuo viduramžiais įkurtos tvirtovės (it. *castello* – pilis), kurios feodalais buvo Konfalonierių (Confalonieri) šeima iš Milano. Manoma, kad pilis buvo penkiakampio formos, su bokštais kiekviename kampe. Įtvirtinimai galėjo būti pastatyti slėnio ginybai dėl įtakos Dešimties metų kare (1118 - 1127), kovojant milaniečiams ir komaskams. 1582 m. arkivyskupo Karlo Boromėjaus nurodymu tvirtovė buvo sunaikinta, ir Kastelo tapo piktadarių, pasklidusių po visą slėnį, prieglobščiu. Vis dėlto, netgi po Antrojo pasaulinio karo dar buvo likę nemažai pilies griuvėsių. 1946 m. vienas anglų entuziastas, vardu Edmond'as Schiwerdt'as, nusipirko dalį jų ir bandė bent kiek „atkurti senąjį Valsoldos veidą“. Deja, rekonstrukcijos taip ir liko nepabaigtos ir šiandien atstatyta ir rekonstruota dalis priklauso privatiems savininkams. Vietoj pilies bent jau išliko nepaliesta koplyčia. Reikia pridurti, jog Karlo Boromėjaus laikais miestelio centru tapo naujai pastatyta šv. Martyno bažnyčia, kurioje savo nišą atrado daugelis vietinių Kastelo menininkų¹¹⁵.

Kastelo – koncentruotas menininkų židinys

Užsukus į šv. Martyno gatvelę (*via San Martino*, 74 pav.), kurioje yra ir minėta bažnyčia, stebina daugelio namų portalai – joje gyveno bent du įtakingi žymūs menininkai – tapytojas **Paulas Antonijus Paganis** (Paolo Antonio Pagani, 1655-1716) ir architektas **Paulas Antonijus Fontana** (Paolo Antonio Fontana, 1696–1765). Netoliese yra ATR naują architektūros toną „uždavusio“ - neoklasikinio stiliaus rūmus projektavusio Stanislovo Augusto (1764-1795) architekto **Dominyko Merlinio** (Domenico Merlini, 1730-1797)¹¹⁶ transformuotas, bet senovę menantis namas (75-77 pav.). Ne visi namai yra tiksliai identifikuoti, tačiau, pagal prabangius portalus galima numanyti, kad nemažai jų turėjo priklausyti tikrai ne vietos varguoliams.

¹¹⁴ http://www.megasy.com/ticino2/view_objects_tic.php?id=34 [žiūrėta 2016.02.18]

¹¹⁵ <http://www.sanmartinovalsolda.it/il-borgo/> [žiūrėta 2016.02.18]

¹¹⁶ <http://www.sanmartinovalsolda.it/artisti-illustri/domenico-merlini/> [žiūrėta 2016.02.18]

Paulo Pagani name neseniai buvo įkurtas memorialinis muziejus, renkantis menininko darbus ir eksponuojantis ATR bažnyčių, statytų Valsoldos architektų, nuotraukas pagal menotyrininko M. Karpowicz'iaus studijas. Menininko namo fasadas išpūdingiausias visame miestelyje (78-79 pav.) – išpūdį palieka tiek portalas, tiek nulipdyti markizo Cezario Paganio (Cesare Pagani) biustai, su kuriuo save siejo Paulas (tiesa, biustus sukūrė Paulo svainis skulptorius Karlas Antonijus Paganis (Carlo Antonio Pagani 1674-1712). Įdomu, jog menininkas netgi sukūrė savo kilmės istoriją, susiedamas savo giminaičius su minėtu markizu! Visai šalia esančios Karlo Boromėjaus architekto Pelegrino Tibaldžio iš Pūrijos projektuotos šv. Martyno bažnyčios (80 pav.) skliautai yra ištapyti būtent šio menininko (81-82 pav.). Jo darbai ir pasiektas profesionalumo lygis lyginami su Mikelandželo Siksto koplyčios skliautais ar galbūt Paganio įkvėpto Džovanio Batistos Tiepolo (Giovanni Battista Tiepolo, 1697-1770) Milano Duniani rūmų (*Palazzo Dugnani*) freskomis. Savo talentą Paganis demonstravo ne tik vietinei liaudžiai, tačiau kūrė visoje Europoje – pradedant įvairiais Italijos regionų (kadais mažų valstybių) centrais, baigiant ATR, Austrija, Vokietija ir Moravija; taip pat mokytojavo Madride¹¹⁷.

Kalbant apie Lietuvos Didžiąją kunigaikštystę, mums svarbūs du iš Kastelo kilę menininkai, tai Antonijus Ludovikas Paraka ir Paulas Fontana, kuriems be abejo reikia skirti daugiau dėmesio.

PAULAS FONTANA

Paulas Antonijus Fontana (Paolo Antonio Fontana, 1696–1765) – vienas produktyviausių ATR architektų. Daugiausia jo projektų buvo įvykdyta dab. Lenkijos teritorijoje¹¹⁸ – Liublino krašte ir Voluinėje - čia jis laimomas žymiausiu krašto architektu. LDK teritorijoje Fontana įvykdė vos kelis Sapiegų, Pocių ir kitų didikų¹¹⁹, susijusių su Liubartovu, užsakymus (1737-1745 m.)¹²⁰. Žinoma, jog jis suprojektavo ovalo formos rokokinę Vlodavos (Włodawa, dab. Lenkija) Paulinų bažnyčią, Sapiegų rūmus Lietuvos Aukštojoje (Высокое, dab. Gudija; neišlikę) ir galbūt taip pat Slanimo Jėzuitų Šv. Juozapo bažnyčią (dab. Gudija; neišlikusi)¹²¹. Vis dėlto, P. Fontanai pavyko gauti LDK pulkininko titulą¹²².

Architektas gimė 1696 m. „meistro“ (M. Karpowicz'ius spėja, jog mūrininko) Džakomo Fontanos (Giacomo Fontana) ir Marijos Beloti (Maria Bellotti), kilusios iš San Mametės architektų ir akmentašių giminės šeimoje¹²³. Profesionalių įgūdžių Paulas tikriausiai įgavo kažkur netoli

¹¹⁷ <http://www.sanmartinovalsolda.it/artisti-illustri/paolo-pagani/> [žiūrėta 2016.02.18]

¹¹⁸ Józefas Skrabski's išleido didžiulę studiją, kurioje pristato visą surinktą medžiagą apie šį architektą: statinius prie kurių menininkas bent prisidėjo, publikuoja šeimai rašytus Fontanos laiškus ir turtingą jo biografiją (Józef Skrabski, *Paolo Fontana: Nadworny architekt Sanguszków*, Tarnów, 2007)

¹¹⁹ <http://www.megasy.com/ticino2/vardai.php?id=22>

¹²⁰ <http://www.sanmartinovalsolda.it/artisti-illustri/paolo-fontana/> [žiūrėta 2016.02.18]

¹²¹ <http://www.megasy.com/ticino2/vardai.php?id=22> [žiūrėta 2016.02.18]

¹²² <http://www.sanmartinovalsolda.it/artisti-illustri/paolo-fontana/> [žiūrėta 2016.02.18]

¹²³ M. Karpowicz, *Artisti Valsoldesi in Polonia nel '600 e '700*, Menaggio, 2009, p. 142

Valsoldos, kadangi jo darbai demonstruoja puikias Pjemonto ir Lombardijos architektūros žinias¹²⁴. 1723 m. Paulas Fontana gavo giminaičio Džiuzepės Džakomo Fontanos, tuo metu Varšuvos dvare jau iškilusio architekto, aktyviai veikusio vietinėje italų-menininkų bendruomenėje, kvietimą atvykti į ATR. Pirmą kartą ATR P. Fontana minimas 1726 m., kada įsidarbino dvaro architektu Liubartove pas LDK maršalką Povilą Karolį Sangušką (1680-1750), kuriam dirbo iki gyvenimo pabaigos¹²⁵. 1730 m. italų architektas vedė kilmingą vietinę moterį Marianną Suffczyńską, su kuria susilaukė 4 atžalų. Du iš jų – Džovanis, tapęs kunigu, ir Džiuzepė grįžo į tėvo gimtą Kastelo ir valdė didelį tėvo sukaupytą turtą. 1749 m. architektas vedė antrą žmoną Varšuvos aristokratę Teresą Romaironi, kilusią iš Genujos, ir su ja pasitraukė dirbti į Iziaslavę (dab. Ukraina). Gyvenimo ATR metu Paulas labai daug rašė namiškiams – motinai, seserims ir svainiams. Grįždavo tėvynėn retai ir trumpam, pagrinde tam, kad sutvarkytų visus finansinius reikalus. Paulas visada ilgėjosi gimto krašto ir troško grįžti, tačiau nuolatiniai nesibaigiantys darbai to neleido. Galiausiai architektas sunkiai susirgo ir pasimirė Iziaslavėje¹²⁶, taip ir negrįžęs namo.

Kaip Paulas Fontana negalėjo pamiršti savo gimto krašto, taip Kastelo nepamiršo ir jo. Šiandien yra žinomas Paulo Paganio kaiminystėje stovintis architekto namas (83-86 pav.), ant jo 2015 m. pakabinta ir memorialinė lenta, mininti 250-ąsias menininko mirties metines. Toje pačioje šv. Martyno gatvėje yra ir kitas restauruotas portalas (87-88 pav.), kuriame išpieštas Fontanų giminės herbas. Fontana buvo išsipirkęs didžiulį namą, besitęsusį gatve nuo Paulo Paganio namo beveik iki pat šv. Martyno bažnyčios (pav.). Kitą gana kliaikiai rekonstruotą Fontanų namą (89 pav.) su vargiai išlikusiu herbu (90 pav.) galime rasti Dazijuje, tačiau neaišku, ar šie Fontanos tiesiogiai buvo susiję su Kastelo Fontanomis.

ANTONIJUS LUDOVİKAS PARAKA

Antonijus Ludovikas Paraka (Antonio Ludovico Paracca, 1722- apie 1790) – M. Karpowicz'iaus laikomas vienu žymiausių ir įtakingiausių XVIII a. LDK, galbūt net visos ATR architektu. A. L. Paraka buvo produktyvus kūrėjas, statęs avangardiško stiliaus, laisvomis architektūrinėmis formomis pasižymėjusius sakralinius ir visuomeninius pastatus, kurie plačiai išsidėstė po didelę Šiaurinę LDK teritoriją (dab. Šiaurės-Rytų Lietuvą, Latgalą, Šiaurės-Vakarų Baltarusiją). Deja, ne visi pastatai išliko, ir šiandien sunku tiksliai identifikuoti daugelį architektūrinių objektų. Remdamasis analoginiu mąstymu ir menotyriniais metodais M. Karpowicz'ius architektui priskiria net keturias Vilniaus bažnyčias – augustinų Švč. Marijos Ramintojos bažnyčios bokštą (1746–1768), Švč. Trejybės (unitų) bažnyčios bokšteliu, Marijos

¹²⁴ <http://www.sanmartinovalsolda.it/artisti-illustri/paolo-fontana/> [žiūrėta 2016.02.18]

¹²⁵ M. Karpowicz, *Artisti Valsoldesi in Polonia nel '600 e '700*, Menaggio, 2009, p. 142

¹²⁶ <http://www.sanmartinovalsolda.it/artisti-illustri/paolo-fontana/> [žiūrėta 2016.02.18]

Ėmimo į dangų bažnyčios bokštus ir tambūrą (prie Misionierių vienuolyno; rekonstrukcija 1750–1756) ir Bazilijonų vartus (pastatyti 1761); nors jokie dokumentai kol kas autorystės paliudyti negali¹²⁷. Manoma, kad architektas įnešė didelį indėlį į vadinamąją *Vilniaus baroką*¹²⁸, pamažu virtusiu rokoka primenačiu stiliumi. Neabejojama yra tik dėl Kraslavoje esančios Pliaterių bibliotekos ir misionierių ordino bažnyčios, išlikusių iki mūsų dienų, Asvejos misionierių ir Drujos Dominikonų bažnyčių (abi nėra išlikusios)¹²⁹. Kiti pastatai, kurie yra priskirti Parakai, plačiau aptariami M. Karpowicz'iaus išleistoje architekto biografijoje¹³⁰, o pakartojami ir informacija papildomi ir R. Kamuntavičiaus straipsnyje¹³¹.

Rasti A. L. Parakos pėdsakus Valsoldoje kol kas sunku. Neaišku, ar jie išvis egzistuoja. Nors neaišku, kada ir kokiomis aplinkybėmis (kadangi buvo iš menininkų šeimos, greičiausiai buvo pakviestas giminaičių ar kitų dirbusių ATR kraštiesių) architektas pateko į LDK, R. Kamuntavičius randa daug įrodymų, jog italas Latgaloje buvo giliai įleidęs šaknis. Pirmiausia buvo vedęs vietinę bajoraitę Małachowską, turėjo tris sūnus, iš kurių du paguldė galvas už LDK išsivadavimą iš Rusijos imperijos gniaužtų, kaudamiesi XVIII–XIX a. sandūroje Napoleono sudarytuose lenkų ir lietuvių daliniuose. Ignacijus Paraka, Antonijaus proanūkis – taip pat architektas, už dalyvavimą 1863 metų sukilime buvo ištremtas į Sibirą. Architektais buvo ir A. Parakos brolis Dominykas Frančeskas bei vienas iš sūnų. Vilniaus Bernardinų kapinėse istorikas rado ir Izabelės Parakos (mirė 1828 m.) kapą, kuri greičiausiai buvo kaip nors susijusi su Valsoldos architektu, juk ši pavardė LDK yra tikrai neįprasta. R. Kamuntavičius beveik neabejoja, kad nors XIX a. LDK kaip valstybės ir neliko, turėjo išlikti Parakų palikuonys, kurie laikui bėgant susimaišė ir „pranyko“¹³². Kol kas šios giminės medis nerastas, todėl sunku daryti bet kokias išvadas.

¹²⁷ R. Kamuntavičius, A. Vasiliauskiene, S. M. Lanza, Lugano ežero pakrančių menininkai – Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės baroko kūrėjai (XVI–XVIII a.), *Darbai ir dienos*, 2014, 61 t., p. 254

¹²⁸ R. Kamuntavičius, A. Vasiliauskiene, S. M. Lanza, Lugano ežero pakrančių menininkai – Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės baroko kūrėjai (XVI–XVIII a.), *Darbai ir dienos*, 2014, 61 t., p. 253

¹²⁹ <http://www.megasy.com/ticino2/vardai.php?id=31>

¹³⁰ Mariusz Karpowicz, *Antonio Paracca: Architetto del rococò estremo*, Comune di Valsolda, 2008

¹³¹ R. Kamuntavičius, A. Vasiliauskiene, S. M. Lanza, Lugano ežero pakrančių menininkai – Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės baroko kūrėjai (XVI–XVIII a.), *Darbai ir dienos*, 2014, 61 t., p. 253–259

¹³² Ten pat.

3.5. DAZIJUS

Dazijus (Dasio) – aukščiausiai (~600 m virš jūros lygio) įsikūręs visai mažas Valsoldos miestukas, prie kurio automobiliu įmanoma tik privažiuoti, bet nevažinėti; tam paprasčiausiai nėra vietos. Nors čia negimė nė vienas LDK menininkas, anot M. Karpowicz'iaus ir R. Kamuntavičiaus mums gali būti aktuali Dazijaus Šv. Bernardino bažnyčia (91 pav.). Istorikai mano, kad šios bažnyčios bokštą projektavo Pažaislio architektas Pietras Putinis iš Albogazijaus, kadangi yra žinoma, jog paskutinį savo gyvenimo dešimtmetį jisai praleido gimtoje Valsoldoje. Architektas, paprašytas kaimyninės Dazijaus bendruomenės, sutiko, jau stovėjusiai bažnyčiai, suprojektuoti du bokštus. Tačiau vietos gyventojai išgalėjo sumokėti tik už vieną bokštą, todėl antrasis niekada ir nebuvo pastatytas. Anot R. Kamuntavičiaus, jeigu gyventojai būtų surinkę pakankamai lėšų, bažnyčia būtų išgarsėjusi kaip unikalus Šiaurės Italijos architektūros šedevras, kadangi bažnyčių su dviem bokštais šiame krašte niekas nestatė – visada būna tik vienas arba nė vieno. Tai, anot istoriko, kontrastuoja su LDK kraštais, kur reta bažnyčia neturi dviejų bokštų¹³³. Taip pat reikia pastebėti, kad nė vienos Valsoldos bažnyčios bokštas nėra įkomponuotas į jos fasadą; visi bokštai yra šalia presbiterijos (na, tik daug senesnis už bažnyčią San Mametės bažnyčios bokštas įkomponuotas fasade, o gal reiktų sakyti, jog bažnyčia įkomponuota į senuką bokštą).

R. Kamuntavičius pastebi ir kitus panašumus su P. Putinio projektuotu Pažaisliu. Pirmas panašumas yra atoki vieta – jei Pažaislis buvo apsuptas miškų, tai Dazijus yra aukštai ant kalno; istorikas daro išvadą, kad architektui vis tekdavo dirbti ekstremaliomis sąlygomis. Antras gana akivaizdus panašumas yra pats bokštas, kuris tikrai primena Pažaislio bažnyčios bokštus. Istorikas teigia, kad Putinis pakartojo savo paties seniau sukurto bokšto koncepciją. Nors kai kurios detalės (turėklai, laikrodis, puskolonės ir viršūnė) skiriasi, tai nėra esminis aspektas. P. Putinis turėjo prisitaikyti prie jau stovėjusios bažnyčios fasado formų¹³⁴, o ir miestelio gyventojai galimai išgalėjo sumokėti mažiau, nei lėšų negailėjęs Pažaislio mecenatas Mykolas Kazimieras Pacas.

¹³³ http://www.megasy.com/ticino2/view_objects_tic.php?id=33

¹³⁴ Ten pat.

4. Išvados

1. Valsolda – kraštas, davęs Europai šimtus menininkų, ne išimtis buvo ir LDK. Valdovai ir didikai negailėjo investicijų į prabangius rūmus ir įspūdingas barokines bažnyčias. Didelis kapitalas leido menininkams iš brangių medžiagų ir stiuko kurti architektūrinius stebuklus, sėkmingai išlaikant savo šeimas gimtinėje. Suteikta kūrybinė laisvė kreipė baroko kūrėjus link manierizmo, leido klostytis atskiram valsoldiečių, arba bent *Ežerų menininkų* stiliui. Kūrėjai kiekviename svetimame krašte nebruko savo kultūros: statydami ir puošdami bažnyčias ar rūmus jie pridėdavo būtent tam kraštui būdingų motyvų, išpildydami jo „dvasią“, tačiau su itališkos manieros prieskoniu. Didelę įtaką, be abejo, darydavo ir užsakovai. Įdomu, kad neretai namo grįžę menininkai užsienyje (šiuo atveju ATR) atrastus motyvus taikydavo kurdami ir vietinę sakralinę, ir ne tik, architektūrą.
2. Labiausiai su LDK yra susiję du Valsoldos miesteliai – Albogazijus, iš kurio kilo visi pagrindiniai Pažaislio menininkai (broliai Putiniai, I. Afaitatis ir G. M. Merlis), ir Kastelo, davęs mums Vilniaus baroko kūrėją A. L. Paraką ir architektą P. A. Fontaną. Prie šių dviejų miestelių galima paminėti ir Dazijų, kurio bažnyčios bokštas primena Pažaislio bažnyčios bokštus – įtariama, kad visus juos sukūrė architektas iš Albogazijaus P. Putinis. Šių menininkų pėdsakai „išlipa“ iš jų gimtųjų vietų – su Afaitačiais susijusių bažnyčių, rūmų ar kitų objektų aptinkama ne tik Albogazijuje, bet ir San Mametėje, Kresonijuje. Dalis emigravusių menininkų pralobę grįždavo tėvynėn (P. Putinis, I. Afaitatis, G. M. Merlis), tačiau neretai italai užsienyje įleisdavo šaknis, sukurdami šeimas (mūsų atveju tai padarė A. L. Paraka, P. A. Fontana; K. Putinis irgi vedė vietinę bajoraitę, tačiau dėl nežinomų priežasčių, dar jaunas pasimirė).

4. Priedai

1 pav. Valsoldą apimančios teritorijos ir jos apylinkės

Šaltinis: <https://maps.google.com/>

2 pav. Valsoldos miesteliai su pavaizduotais žymiausiais onumentais

Šaltinis: http://www.prolocovalsolda.info/index.php?option=com_content&view=article&id=44&Itemid=39&lang=en

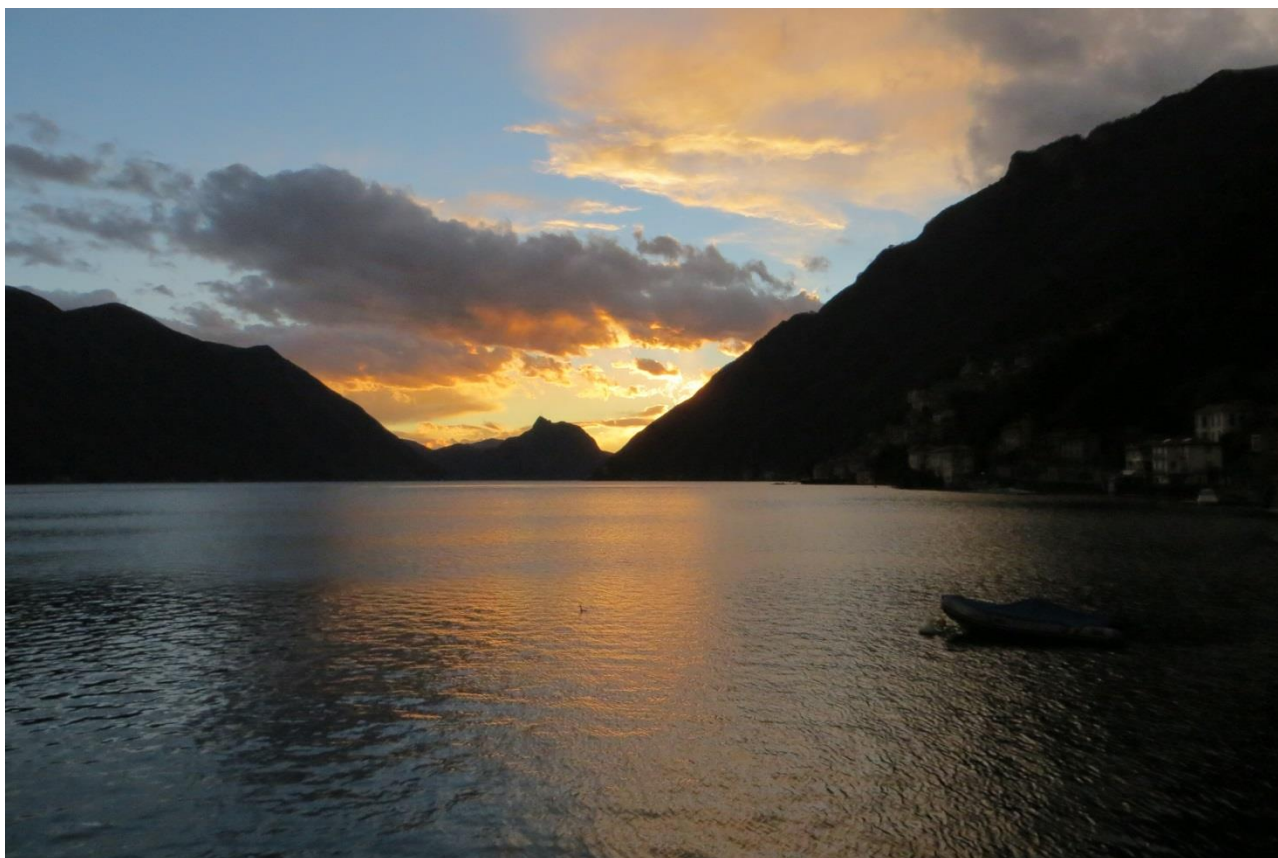
3 pav. Lugano ežeras. Dešinėje matosi dalis San Mametes, o toliau įžiūrimas Aukštutinis ir Žemutinis Albogazijus

4 pav. Panorama nuo Karavinos Dievo motinos šventovės Kresonojuje šventoriaus

5 pav. Saulėlydis Valsoldoje. Tobumoje matosi jau Šveicarijoje (Lugane) esantis San Salvatore (arba lietuviškai – Išganytojo) kalnas

6 pav. Saulėlydis ant Lugano ežero kranto

7 pav. Soldo upelio slēnis einant iš Kastelo link Pūrijos

8 pav. Soldo upelis San Mametėle prieš pat įtekant į ežerą. Kadaisė netoliese veikė vandens malūnas ir verpykla

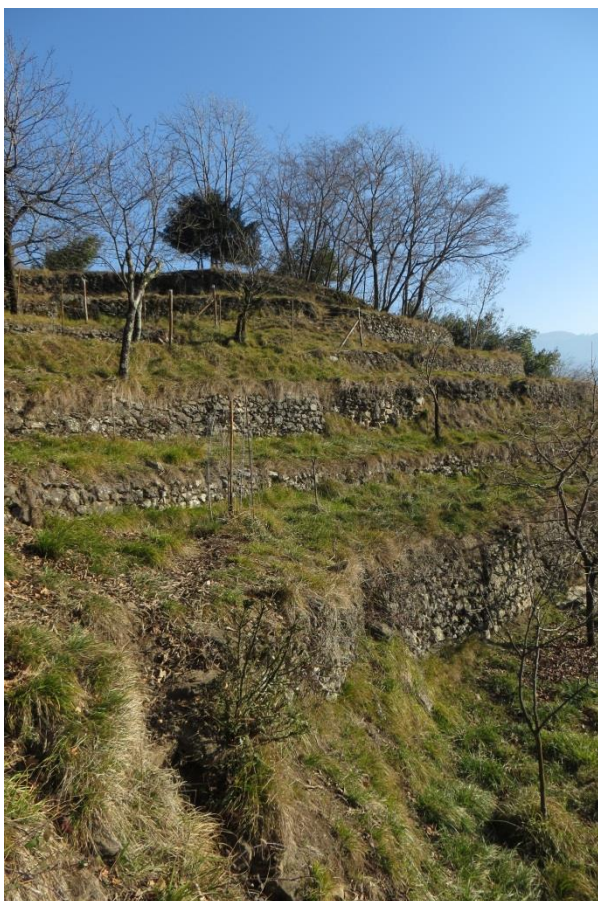
9-12 pav. Kastelo (Valsolda) pakelēs koplytēlēs Švc. Mergelei Marijai ir jos kūdikiui Jēzui

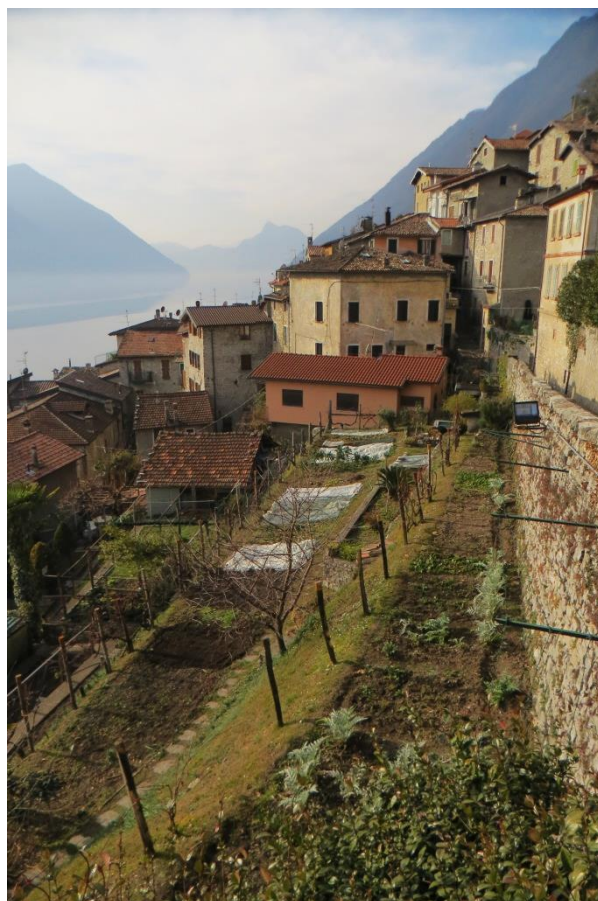
13-15 pav. Šv. Karlui Bartolomėjui skirtos koplytėlės.

13 pav. Altorius, esantis koplyčioje Kresonijuje (jos eksterjeras matomas pav. 14)

15 pav. virš San Mametės bažnyčios matosi San Mametės ir Lodžijaus koplyčios.

16 pav. Skurdus Kastelo dirvožemis

17 pav. Šiandieniniai Albogazijos darželiai

18-19 pav. Architekto Pelegrino Tibaldžio namas Pūrijoje ir atminimo lenta

20 pav. Pelegrinas Tibaldis pristato Pūrijos bažnyčios projektą Milano arkivyskupui Šv. Karlui Bartolomėjui (XVIII a. piešinys ant vargonų choro balkono virš įėjimo į bažnyčią)

21 pav. Pelegrino Tibaldžio projektuotos Pūrijos bažnyčios pagrindinis fasadas

22 pav. Pelegrino Tibaldžio projektuota Pūrijos bažnyčia

23 pav. Albogazijus (Aukštutinis ir Žemutinis)

24 pav. Matomi trys arkadiniai pastatai – viršuje kairėje esanti *Villa Salve*, jų dešinėje - *Palazzo delle Colonne* ir arčiau esantis baltas pastatas – buvę Čeronių šeimos rūmai

24-26 pav. Palazzo delle Colonne – Kolonų šeimos rūmų fragmentai (portalas, fasadas ir lenta)

27 pav. Čeronių rūmai

28 pav. Afaitčių giminės herbas
(buvę Afaitčių rūmai, Renaldžio ligoninė – dabar pastatas priklauso Raudonajam kryžiui)

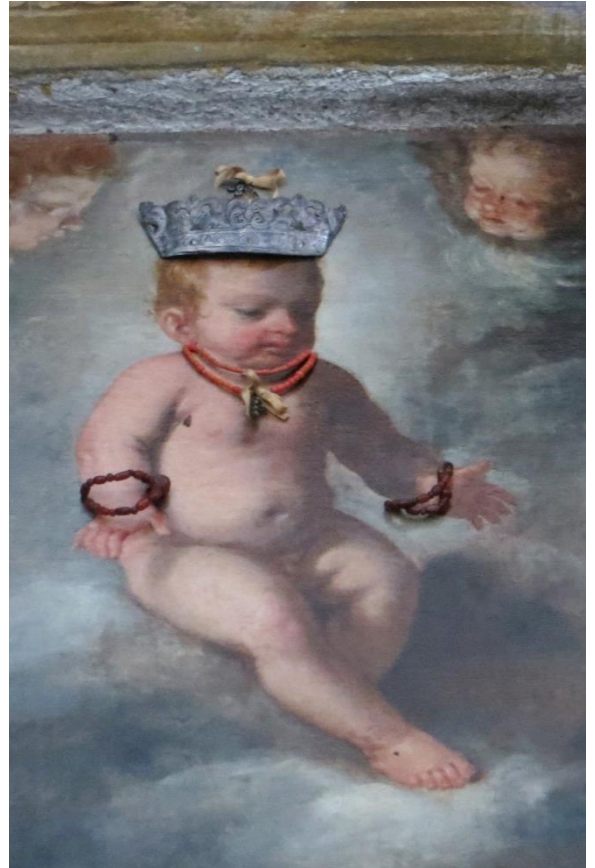
29-31 pav. Vadinamasis Afaitačių „mauzoliejus“ - Šv. Ambrozijaus bažnyčia Aukštutiniame Albogazijuje

32 pav. Lodžijaus šv. Karlo Bartolomėjaus bažnyčios interjeras

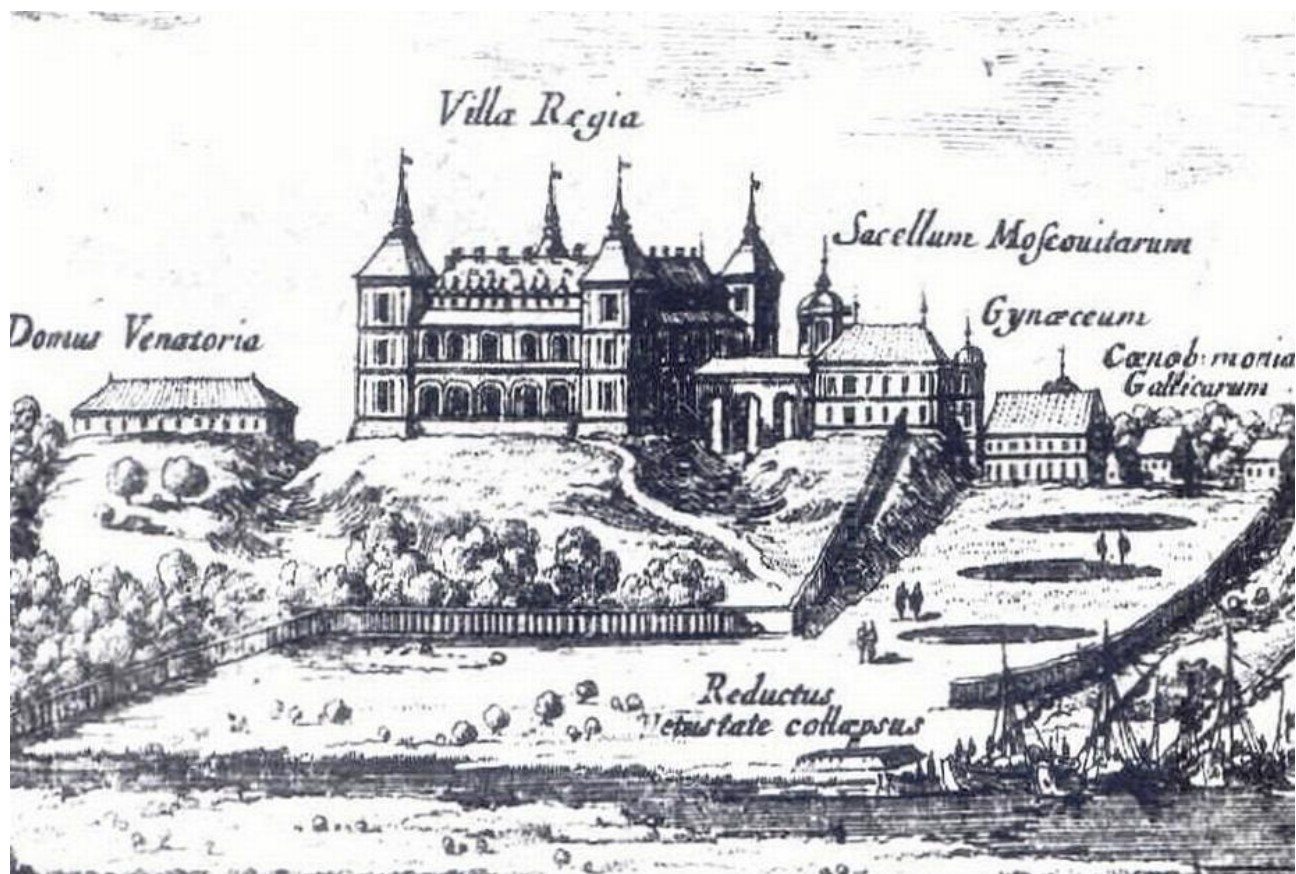
33 pav. Šv. Ambrozijaus bažnyčios Aukštutiniame Albogazijuje interjeras

34 pav. Šv. Ambrozijaus bažnyčios Šv. Antanai Paduviečiui skirta Afaitačių šeimos koplyčia, kurioje palaidoti Antonijaus Afaitačio (Izidoro brolio) vaikai, o galbūt ir pats Antonijus

35 pav. Paveiksle su šv. Antanu Paduviečiu vaizduojamas vaikiukas, karūnuotas ATR manieros karūna bei padabintas gintariniais karoliais ir apyrankėmis (manoma, kad gintaras turėjo būti iš ATR)

36 pav. Krikštykla, kurioje galimai buvo krikštyti Antonijaus Afaitačio vaikai (neaišku kurioje vietoje tuo laiku buvo įrengta krikštykla)

37 pav. Izidoro Afaitačio rekonstruota Villa Regia Varšuvoje

38 pav. Villa Salve – buvę Afaitačių rūmai

39-45 pav. Villa Salve fragmentai

46-48 pav. Apreiškimo Švenčiausiajai Mergelei Marijai bažnyčia Žemutiniam Albogazijuje

46-49 pav. Apreiškimo Švenčiausijai Mergelei Marijai bažnyčios fasadas

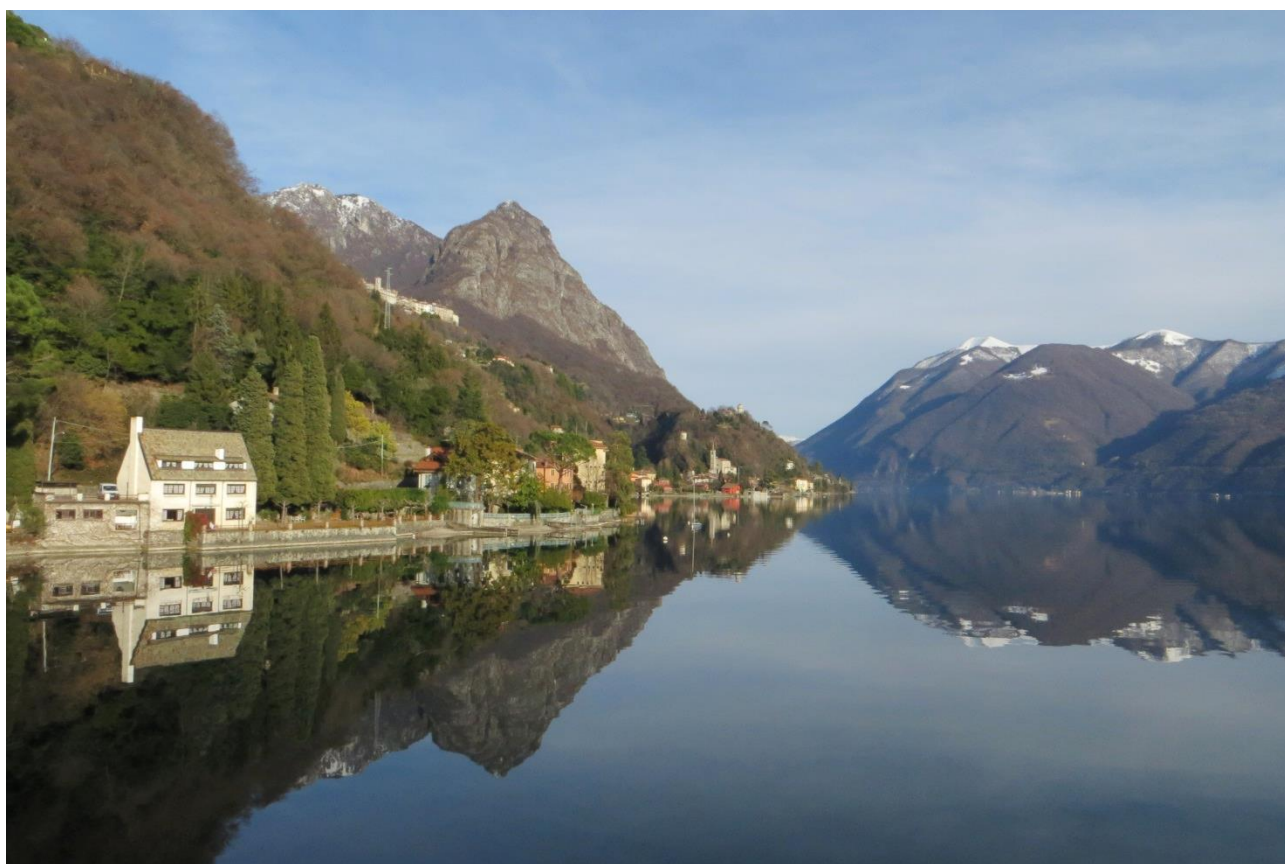
50-51 pav. Anot G. Mollisi, šioje į viršų kylančioje gatvelėje turėjo būti Putinių namas

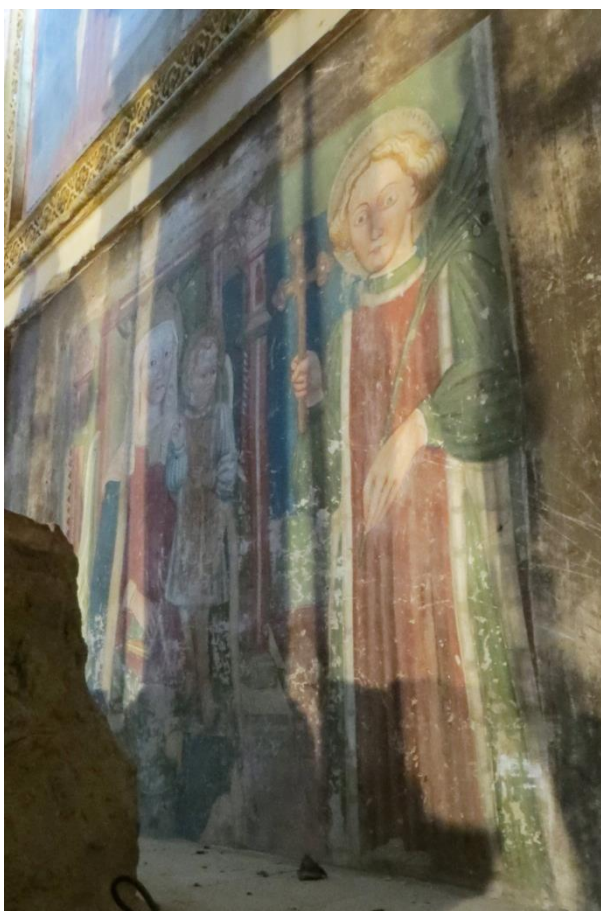
52 pav. Putinių giminės herbas
(Apreiškimo Švenčiausiajai Mergelei Marijai bažnyčia)

53 pav. Šv. Ambrozijaus bažnyčios pagrindinis altorius, atgabentas stiuko lipdytojo ir altoristo G.M. Merlio anūkų

54 pav. San Mametè

55 pav. Švc. Mergelės Marijos ir Jėzaus freska (XV a.), šiuo metu paslėpta už altoriaus

56 pav. Džiovanio Batistos Pico ištapytos S. Mametės mauzoliejiaus lubos (XVII a.)

57 pav. Villa Lezzeni – šiandieninė Villa Claudia

58-60 pav. Villa Lezzeni šv. Pilipo Nerio koplyčios eksterjeras ir interjeras

61 pav. *Villa Claudia* (XX a. ģ vakarus praplēstas pastatas)

62 pav. *Villa Lezzeni* seniausia dalis rytinēje pusēje

63-65 pav. Villa Lezzeni freskos

63 pav. „Atsargumas ir Nuosaikumas“, dedikuota antrai šeimininko Bernardino Lecenio žmonai Magdalenai Poco (Maddalena Pozzo)

64 pav. „Zuzana ir vyresnieji“

65 pav. „Dorybės triumfas“

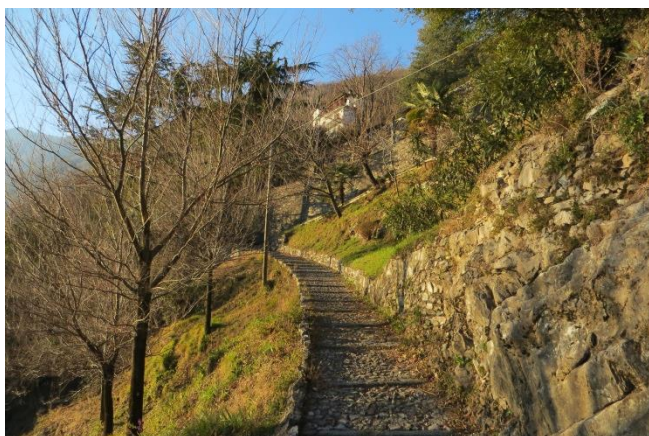
68 pav. Loreto Švč. Mergelės Marijos koplyčios atminimui pastatyta koplytėlė su Nukryžiuotuoju

69 pav. Karavinos Dievo motinos šventovės Kresonijoje stebuklingas Švč. Mergelės Marijos ir Jėzaus paveikslas, įstatytas pagrindiniame altoriuje

70 pav. Karavinos Dievo motinos šventovėje palaidoto Karlo Afaitačio kapo lenta

71 pav. Kastelo

72-73 pav. Kelias į Kastelo

74 pav. Šv. Martyno gatvė

75-77 pav. Merlinių – neaišku kurių, namas (fasadai, portalas ir interjeras) . Neaišku, ar yra koks nors ryšys, bet Dominykas Merlinis buvo Stanislovo Augusto architektas

78-79 pav. Paulo Paganio namo (dab. memorialinio muziejaus) fasadas

80 pav. P. Tibaldžio projektuota Šv. Martyno bažnyčia Kastelo

81-82 pav. Šv. Martyno bažnyčios skliautai ištapyti dailininko Paulo Paganio

83-86 pav. Fontanų namo fasadas, portalas ir memorialinė lenta

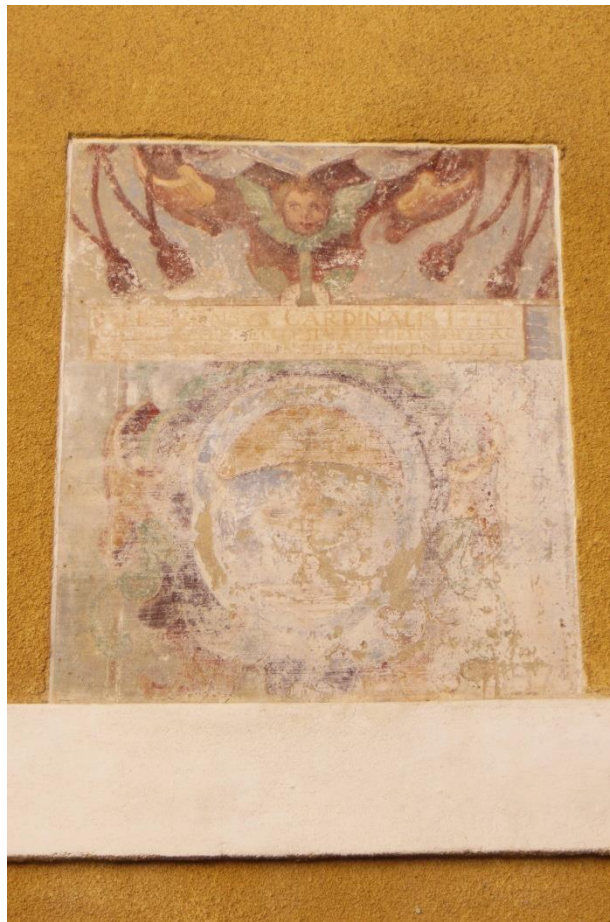

87-88 pav. Fontanų namo portalas

89 pav. Fontanų (neaišku kurių) namas
Dazijuje

90 pav. Ant namo išlikę herbo fragmentai

90-91 pav. Dazijaus Šv. Bernardino bažnyčia ir Pažaislis
(šaltinis: http://www.pazaislis.org/data/galerija/DPP_0216.JPG)

1. Šaltinių ir literatūros sąrašas

1. Šaltiniai:

1.2. Pastatų planai, brėžiniai ir fotografijos:

- 1.2.1. Mariusz Karpowicz, *Isidoro Affaitati (1622-1684). Architetto valsoldese in Polonia*, Comune di Valsolda, 2009, p. 168-246

1.3. Internetiniai šaltiniai [žiūrėta 2016.02.18]:

- 1.3.1. <http://ringlingdocents.org/putto.htm>
1.3.2. <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2009-05-26-sv-pilypas-neris/7201>
1.3.3. <http://www.comune.valsolda.co.it/>
1.3.4. <http://www.megasy.com/ticino2/>
1.3.5. <http://www.prolocovalsolda.info/> - anglų ir italų kalbomis
1.3.6. <http://www.tuttitalia.it/lombardia/32-valsolda/>
1.3.7. <http://www.sanmartinovalsolda.it/il-borgo/>
1.3.8. <http://www.sanmartinovalsolda.it/artisti-illustri/paolo-pagani/>

1.4. Albumai ir informaciniai leidiniai:

- 1.4.1. Aut. Kolektyvas, *Lago di Lugano. Luganer see*, Lugano, 1999
1.4.2. G. Mollisi, *Con Fogazzaro in Valsolda: alla scoperta del "Piccolo mondo antico"*, Como, 1996
1.4.3. *Santuario Nostra Signora della Caravina* (sud. Valsoldos savivaldybė), Menaggio, 2004

1.5. Žodynai

- 1.5.1. Stefano M. Lanza, *Italų-lietuvių kalbų žodynas*, Kaunas, 2010

2. Literatūra

- 2.1 B. Alessandrini ir R. Capone, *Piccolo mondo antico, "dalla sceneggiatura allo schermo"* http://www.opinione.it/cultura/2015/01/31/alessandrini-capone_cultura-31-01.aspx [žiūrėta 2016.02.18]
2.2. John Alexander, *Architectural Unity and Rhetoric: The Patronage of Carlo Borromeo, Sacred Architecture*, Notre Dame (JAV), 2008, t. 15, p. 16-22
2.3. Aušra Baniulytė, *Italai XVI-XVII a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kasdieniame gyvenime, Lietuvos etnologija:: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos*. 2005, 5(14), p. 75-96

- 2.4. Matthew Gallegos, Charles Borromeo and Catholic Tradition, *Sacred Architecture*, Notre Dame (JAV), 2004, t. 9, p. 14-18
- 2.5. Rūstis Kamuntavičius, Aušra Vasiliauskienė, Stefano M. Lanza, Lugano ežero pakrančių menininkai – Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės baroko kūrėjai (XVI-XVIII a.), *Darbai ir dienos*, 2014, 61 t., p. 233-261
- 2.6. Mariusz Karpowicz, *Antonio Paracca: Architetto del rococò estremo*, Comune di Valsolda, 2008
- 2.7. Mariusz Karpowicz, *Artisti Valsoldesi in Polonia nel '600 e '700*, Menaggio, 2009
- 2.8. Mariusz Karpowicz, *Isidoro Affaitati (1622-1684). Architetto valsoldese in Polonia*, Comune di Valsolda, 2009
- 2.9. Mariusz Karpowicz, *Isidoro Affaitati: grande figlio di Valsolda*, Comune di Valsolda, 1994
- 2.10. Stefan Kozakiewicz, Valsolda i architekci z niej pochodzący w Polsce, *Biuletyn Historii sztuki i kultury*, IX, 1947, nr. 3–4, 306-321
- 2.11. Giorgio Mollisi, Carpofoforo Tencalla: un ciclo di affreschi sconosciuto, *Arte Lombardia*, Milano, 1998, nr. 1, p. 39-49
- 2.12. Giorgio Mollisi, Giovanni Maria Merlo (1631-1707). Uno scultore valsoldese fra l'Italia settentrionale e la Lituania, *Pažaislio vienuolyno 350 metų istorija* (sud. M. Paknys), Vilnius, 2014, p. 87-110
- 2.13. Giorgio Mollisi, Il ruolo degli artisti valsoldesi, nel contesto degli Artisti dei Laghi, in Italia e in Europa dal 1500 al 1700, *2012 m. Varšuvoje (Vilanove) vykusios konferencijos (Artyści znad jezior lombardzkich w nowożytnej Europie) pranešimų rinkinys, publikuojamas*
- 2.14. Giorgio Mollisi, *Il Santuario Mariano di Nostra Signora della Caravina. Tempio di fede e di arte*, Comune di Valsolda, 2012
- 2.15. Giorgio Mollisi, La famiglia Affaitati e le chiese di Albogasio, *2014 m. Varšuvoje (Vilanove) vykusios konferencijos (Artyści znad jezior lombardzkich w nowożytnej Europie) pranešimų rinkinys, publikuojamas*
- 2.16. Alessandro Morandotti, *Paolo Pagani e i Pagani di Castello Valsolda*, Lugano, 2000;
- 2.17. Mindaugas Paknys, *Pažaislio vienuolyno statybos ir dekoravimo istorija*, Vilnius, 2013
- 2.18. Józef Skrabski, *Paolo Fontana: Nadworny architekt Sanguszków*, Tarnów, 2007